

Filozofska biblioteka

Knjiga 8

NAKLADNIK

NAKLADA JURČIĆ d.o.o.

Trg Ivana Kukuljevića 9 – Zagreb

ZA NAKLADNIKA

Ljubica Jurčić

UREDNIK

dr. Vjekoslav Boban

RECENZENTI

dr. Darko Novaković

dr. Josip Talanga

LEKTORICA

mr. Milka Tica

KOREKTOR

Tomislav Šakić

PRIJELOM

DAN d.o.o.

TISAK

KRATIS d.o.o.

Zagreb

PLATON

D R Ž A V A

četvrto izdanje

PRIJEVOD

MARTIN KUZMIĆ

UVOD I REDAKCIJA

dr. JURE ZOVKO

NAKLADA JURČIĆ d.o.o.
Zagreb, 2001.

– Dopuštam.

– Što ne – rekoh ja – ostaje nam raspraviti, može li ta zajednica i među ljudima nastati, kao među drugim životinjama, i kako može?

– Pretekao si me i rekao onako, kako sam htio pridometnuti.

– Što se rata tiče, očito je, mislim, kako će ratovati.

– Kako?

– Ići će u rat zajednički, a osim toga vodit će u rat odraslu djecu, da gledaju, kao djeca ostalih obrtnikâ, to što će imati sama raditi kad odrastu; a uz to da služe i pomažu svuda u ratu i dvore očeve i majke. Ili nisi opazio u obrtima, primjerice djecu lončarâ, da dugo vremena služe i gledaju prije nego će praviti lonce?

– I te kako.

– Zar onda trebaju oni pomnije nego čuvari odgajati svoju djecu iskustvom i gledanjem obrta?

– Zaista bi bilo smiješno.

– Ali i borit će se svaki stvor osobito ako su mu nazočna djeca.

– Jest tako; ali je, Sokrate, velika pogibao, ako postradaju, kao što se već u ratu lako događa, da će pokraj sebe upropastiti i djecu, te državu učiniti nesposobnom da se oporavi.

– Istinu veliš – rekoh ja – ali misliš li ti, da im mora prije svega biti glavna briga, da se nikako ne izlaže opasnosti?

– Nipošto.

– A što, ako se već treba izložiti opasnosti, zar tada ne ondje, gdje će radi uspjeha postati bolji muževi?

– Ta očito.

– A misliš, kako je od male važnosti i kako nije vrijedno opasnosti da ratne poslove gledaju ili ne gledaju djeca, koja će biti ratnici?

– Ne mislim, nego je od važnosti za ono, što veliš.

– To dakle mora biti, naime da djecu činimo gledateljima u ratu, ali se uz to skrbimo za njihovu sigurnost, i bit će dobro. Zar ne?

– Da.

– Što ne, prvo njihovi oci ne će biti, koliko je do ljudskog uma, neuki, nego upućeni o ratnim pohodima, koji su i koji nisu opasni?

– Prirodno.

– U jedne će ih dakle voditi, a u druge ne.

– U redu.

– I ne će im postaviti ma koga za nadstojnika nego one, koji su po iskustvu i po dobi sposobni biti vodiči i pazitelji.

– Tako i treba.

– Ali reći ćemo: ta mnogima se već mnogo toga dogodilo i protiv očekivanja.

– Dakako.

– Za takve dakle zgode, prijatelju, treba im odmah još kao djeci krila davati, da umaknu letom ako zatreba.

– Kako veliš?

– Na konje ih treba penjati što mlađe, i kad nauče jahati, treba ih slati da gledaju na konjima, ne na onima, koji su jogu-nasti i ratoborni, nego na onima koji su najbrži i najpitomiji. Tako će naime najljepše gledati svoj posao, i ako zatreba, najlakše se spasti uz starije vodiče.

– Čini mi se, pravo veliš.

– A što je dalje u ratu? Kakvi trebaju ti vojnici biti među sobom i prema neprijateljima? Zar mi se pravo čini ili ne čini?

– Reci kako?

– Koji od njih ostavi bojni red ili odbaci oružje ili što takvo učini iz kukavštine, zar ga ne treba postaviti za kakva obrtnika ili ratara?

– Svakako.

– A koji živ padne u neprijateljsko sužanjstvo, zar ga ne treba dati na dar onima, koji hoće s plijenom raditi što ih je volja?

– Posve.

– A koji se odlikuje i proslavi, zar ti se ne čini da ga trebaju mladići i dječaci, još na bojištu, redom svaki ovjenčati? Ili ne?

– Čini mi se.

– Što dalje, rukovati se?

– I to.

– Ali ovo ti se, mislim, više ne će svidjeti – rekoh ja.

– Što?

– Da svakoga poljubi i dade se poljubiti.

c da ga nitko ne smije odbiti, koga ushtjedne ljubiti tako, da se što ranije natječe za odličja onaj, koji upravo koga ljubi, bilo muško bilo žensko.

– Lijepo; jer je već rečeno da će se junaku dopustiti više brakova nego ostalima, i da će se takvi često, mimo ostalih, birati za ženidbu, da se što više potomaka od njih rađa.

– Ta rekli smo.

d Jer i Homeru je pravedno dobre mladiće ovako častiti. Jer i Homer reče, da Ajant, koji se u ratu proslavio, dobiva na čast “čitava leđa”, budući da je to prava čast za mladića u naponu i hrabra, od koje će mu uz čast i snaga porasti.

– Posve pravo.

e – Slušat ćemo dakle – rekoh ja – u tome Homera. Jer i mi ćemo kod žrtava i svih takvih prilika junake, koliko se budu junaci pokazali, častiti i pjesmama i onim, što smo upravo sada govorili, a osim toga počasnim mjestima, dijelovima najboljeg mesa i s više čaša, da časteći ujedno usavršujemo junačke muževe i žene.

– Prekrasno govoriš.

– Neka; a koji u ratu slavnom smrću pogine, zar ne ćemo prije svega reći, da je od zlatnoga roda?

– Prije nego išta.

– I vjerovat ćemo Hesiodu, naime kad koji od takva roda umru, da

“oni su duhovi čisti, na zemlji koji borave, dobri, braneći od zla, čuvari ljudima smrtnim?” 469

– Hoćemo.

– Dakle ćemo se raspitati kod boga, kako treba pokopavati te ljude, što su nalik na duhove i bogove, i s kojom počasti, te ćemo ih pokopati onako i na onaj način, kako nas bude putio?

– Zašto ne!

b – I ostalo ćemo dakle vrijeme njihove grobove tako štovati i klanjati im se, kao da su demoni? A isto će nam takav običaj biti i onda, kad od starosti ili na koji drugi način umre jedan od onih, koji se pokazao osobito dobar u životu?

– Svakako je to pravedno.

– Što dalje: kako će nam vojnici postupati s neprijateljima?

– Kako to?

c – Prvo, što se tiče prodavanja u roblje. Čini li se pravedno, da Heleni helenske gradove prodaju u roblje, ili da se to, koliko je moguće, ne dopusti nikoj drugoj državi, i da se priučavaju na to, da štede helensko pleme, kako bi se očuvalo od barbarskog ropstva?

– Svakako je bolje štedjeti.

– Dakle da ni oni sami nemaju Helena za roba i da ostalim Helenima tako svjetuju?

– Svakako: tako bi se više okretali na barbare, a od sebe se odvrćali.

d – Što dalje; zar je lijepo, kad pobijede, plijeniti poginule, osim oružja? Ili zar to ne daje kukavicama izgovor, da zaostaju u borbi, tobože što čine svoju dužnost, kad se oko mrtvaca bave, a nisu li već mnoge vojske propale radi takve otimačine?

– I te kako.

– A ne čini li se prostota i lakomost plijeniti mrtvaca i znak ženskoga sićušna mišljenja držati za neprijatelja tijelo poginuloga, dok je neprijatelj (to jest duša njegova) odletio, a ostavio samo sredstvo, kojim se borio? Ili misliš, da se oni, koji to čine,

- e išta razlikuju od pasa, koji se ljute na kamenje kojim su pogodeni, a puste na miru one, koji ih pogode?
 – Nimalo.
 – Treba dakle pustiti i ne plijeniti mrtve i ne braniti njihova ukopa.
 – Zaista treba pustiti, Zeusa mi.
 – Jamačno ne ćemo oružja nositi ni u hramove kao na dar,
 470 osobito ne oteto helensko oružje, ako nam je što stalo do ljubavi prema ostalim Helenima; mi ćemo se pače i bojati, da nije kakav grijeh nositi u hram takve darove, otete srođnicima našim, osim ako bog ne bude govorio kako drukčije.
 – Posve pravo.
 – Što dalje; kako će se ti vojnici držati prema neprijateljima, što se tiče pustošenja helenske zemlje i paljenja kuća?
 – Rado bih čuo, da nam kažeš, što misliš.
 – Meni se dakle čini, da ne treba činiti nijedno od toga, nego
 b samo otimati ljetinu; hoćeš da ti kažem i zašto?
 – Naravno.
 – Čini mi se, kao što rat i svađa i jesu dvije različite riječi, da tako i jesu dvoje, stvoreno za dvije različne stvari. A velim da su ovo dva pojma: prvo domaće i srodno, drugo tuđe i strane. Za domaće je dakle neprijateljstvo rečeno svađa, a za tuđe rat.
 – I ne veliš nimalo nezgodno.
 c – Pazi dakle, velim li i ovo zgodno. Velim naime, da je helensko pleme samo sebi domaće i srodno, a barbarskome strano i tuđe.
 – Lijepo.
 – Kad se dakle bore Heleni s barbarima i barbari s Helenima, reći ćemo, da ratuju i da su po prirodi zaraćeni i da to neprijateljstvo treba zvati ratom; a za Helene ćemo reći, kad što takvo budu činili, da su si od prirode prijatelji, ali da je Helada oboljela
 d i da je nesložna i da takvo neprijateljstvo treba zvati svađom.
 – Ja pristajem, da se tako misli.

- Pazi dakle. U takvom slučaju, koji smo nazvali sada svađom, naime gdje se takvo što dogodi, te se država raspadne na dva dijela, pa jedni drugima pustoše polja i pale kuće, svađa se čini griješna, i jedni i drugi nisu domorodci, jer se inače nikada ne bi usudili pustošiti svoju hraniteljicu i majku; ali se čini da je u redu, ako pobjednici pobijeđenima otimaju ljetinu i ako se ponašaju kao protivnici koji misle da će se pomiriti, a ne uvijek
 e ratovati.
 – Ta mnogo je blaže to mišljenje od onoga.
 – Što dakle – rekoh – ne će li država, koju ti osnivaš biti helenska?
 – Treba svakako da bude.
 – Što ne, njezini će građani biti i dobri i blage ćudi.
 – Sigurno.
 – A bit će prijatelji Helenâ, i smatrat će Heladu kao svoju, i sudjelovat će kod svetkovinâ, kod kojih će biti i ostali?
 – Svakako.
 – Što ne, razmiricu s Helenima, kao sa svojima srođnicima,
 471 držat će za svađu i ne će je ni zvati ratom?
 – Ta ne će.
 – Dakle će i započinjati razmirice u nadi, da će se pomiriti?
 – Svakako.
 – Prijateljski će ih dakle opamećivati a ne će kazniti, da budu robovi ili da propadnu – kao učitelji, a ne kao neprijatelji.
 – Tako je.
 – Ne će dakle ni Helade pustošiti kao Heleni, ni stanova paliti, ni priznavati, da su im u svakoj državi svi neprijatelji, i muškarci i žene i djeca, nego da je uvijek samo nekoliko neprijateljâ, naime oni, koji su krivi razmirici. I radi svega toga niti će htjeti pustošiti njihovu zemlju, držeći, da je većma prijateljska,
 b niti će rušiti kuće, nego će dotle biti u razmirici, dok krivci ne budu prisiljeni od onih, koji nekrivi trpe, dati zadovoljštinu.

– Ja se slažem, da naši državljani imaju tako postupati s protivnicima, a s barbarima onako, kako sada postupaju Heleni među sobom.

c – Da postavljamo dakle i taj zakon za čuvare, da ne pustoše zemlju ni kuća ne pale?

– Postavimo ga! Pa možemo reći da je svakako točno i to i ono utvrđeno prije.

d – Ali mi se čini, Sokrate, ako te se pusti tako govoriti, da se nikada ne ćeš sjetiti onoga, što si prije mimoišao, da bi sve to rekao; naime, da se takvo državno uređenje može ostvariti, i na koji se način može. Jer ako bi to nastalo, država, u kojoj bi se ostvarilo, imala bi sva dobra; ona bi se – što ti mimoilaziš, ističem ja – s neprijateljima najbolje borila zato, što bi jedni druge najmanje ostavljali, budući da bi se poznavali i zvali onim imenima: braća, oci, sinovi. A ako bi i ženski rod skupa vojevao, bilo u istom redu, bilo i otraga svrstan, na strah neprijateljima i ako bi kada nastala kakva potreba pomoći, znam, da bi po svemu tome bili nepobjedivi. Vidim i u mirno doba sve dobro, koje si ti e mimoišao, što bi ga oni imali. Ali budući da sve to priznajem, naime da je sve to tako i drugo nebrojeno, ako bi se već takvo državno uređenje ostvarilo, ne govori više o tome, nego nastojmo sada sami sebe upravo to uvjeriti, da je ono moguće, i kako je moguće, a ostalo pustimo na miru.

472 – Iznenada si – rekoh ja – učinio ti kao prepad na moj govor i ne praštaš mojemu vrludanju. Ta možda ne znaš, da sam jedva utekao dvama valima, a sad tjeraš na me treći val najveći i najteži. Ali kad ga vidiš i čuješ, sasvim ćeš mi oprostiti, da sam se naime naravno žacao i bojao govoriti i početi razmatrati tako neobičan govor.

b – Što budeš više tako govorio, manje ćemo te pustiti, a da ne bi kazao, kako može nastati to državno uređenje; nego govori i ne zateži.

– Što ne; najprije se treba sjetiti, da smo ovamo došli tražeći, što je pravednost i nepravednost.

– Treba, ali čemu to?

– Ništa; ali ako nađemo, što je pravednost, zar ćemo držati, da se ni pravedan čovjek ne smije ništa od nje razlikovati, nego da na svaki način bude takav, kakva je pravednost, ili ćemo biti zadovoljni, ako joj bude što najbliže, i ako će je od ostalih najviše imati? c

– Tako je, bit ćemo zadovoljni.

– Dakle smo uzora radi tražili, što je pravednost i potpuno pravedan čovjek, bi li on to postao, i kakav bi bio, kad bi postao, a opet što je nepravednost i posve nepravedan čovjek. Njih promatrajući, kakvi nam se pokazuju u odnosu prema sreći i nesreći – da si onda budemo prisiljeni priznati, kako će onaj imati najbližiji udes njima, koji bude njima najbližiji, a nismo tražili d zato, da pokažemo, da se to može ostvariti.

– To kažeš istinito.

– Misliš onda, da bi bio manje dobar slikar, koji naslika uzor najljepšeg čovjeka, i koji sve u sliku točno metne, a ne može dokazati, da takav čovjek može i postojati?

– Zaista ne mislim.

– Što dakle, ne velimo li, da smo i mi riječima stvarali uzorsliku dobre države? e

– Svakako.

– Misliš onda, da mi manje dobro govorimo, ako ne možemo dokazati, da je moguće državu tako urediti, kako se govorilo?

– Nipošto.

– Istina je dakle tako – rekoh ja. – Ali ako već tebi za volju treba nastojati i to pokazati, kako i po čemu bi najvećma moguće bilo ostvarenje te države, opet mi, da bih mogao to pokazati, isto priznaj.

– Što?

BIBLIOTEKA EPISTEME

Urednici
GORAN GRETIĆ
BRANKO DESPOT
ZVONKO POSAVEC
VERA ČIČIN-ŠAIN

Recenzenti
MISLAV JEŽIĆ
FRANJO ZENKO

Aristotel

Politika

Prijevod s izvornika i sedmojezični
tumač temeljnih pojmova
(*grčki, latinski, engleski, francuski,
njemački, ruski, novogrčki*)

TOMISLAV LADAN

GLOBUS / ZAGREB

SVEUČILIŠNA NAKLADA LIBER / ZAGREB

gospodara je ona koja se tiče upotrebe robova. Jer gospodar se [pokazuje] ne u stjecanju robova, nego u korištenju robova. Nu u samoj toj znanosti nema ničega ni velikog ni štovanog. Jer one stvari koje rob mora znati izvršavati, [gospodar] tē mora znati naređivati. Stoga onima koji mogu ne zlopatiti se time, kakav upravitelj preuzima tu dužnost, dok oni upravljaju državom ili se bave znanošću.⁶⁷ Dočim znanost stjecanja robova različita je od tih obaju, i ukoliko je pravedna, ona je nekakvo ratno ili lovno umijeće.⁶⁸ Dakle, o robu i gospodaru neka je razlučenost na taj način.

- 8 Uopće o cjelokupnoj imovini i umijeću stjecanja bogatstva, razvidjet ćemo prema nevedenom načinu,⁶⁹ budući da je i rob nekakav dio imovine. Prvo dakle mogao bi dvoumiti tkogod, je li umijeće stjecanja bogatstva isto što i umijeće gospodarstva ili neki njegov dio, ili je pak poslužbeno; i ako je poslužbeno, je li onda kao umijeće izradbe čunkova tkalaštvu ili kao ljevarstvo kiparstvu (jer ih ne poslužuju istim načinom, nego jedno pruža oruđâ, a drugo tvar; a tvarju pak nazivam onaj podstavnik⁷⁰ iz kojeg se zgotovljuje neko djelo, kao što je tkalcu, vuna i kiparu mjed). Kako, dakle, nije isto umijeće gospodarstva i ono stjecanja bogatstva, sada je jasno (jer jedno pribavlja ono čime se drugo služi); jer koje će drugo, mimo umijeća gospodarstva, biti ono koje se

⁶⁷ Grč. αὐτοὶ δὲ πολιτεύονται ἢ φιλοσοφοῦσιν; lat. *ipsi autem domini rempublicam administrant aut philosophantur*; engl. *occupy themselves with philosophy or politics*; franc. ... *s'occupent de politique ou de philosophie*; njem. *die Herren selbst treiben Politik oder Philosophie*; rus. *сами же они занимаются политикой или философией*; novogrč. *αὐτοὶ δὲ ἀποδίδονται εἰς τὴν πολιτικὴν ἢ τὴν φιλοσοφίαν*. Iako gotovo svi prevode 'bave se politkom ili filozofijom', treba uzeti u obzir da je uže značenje glagola *φιλοσοφῶ* 'baviti se mudrošću ili ljubiti mudrost', dok je šire značenje 'baviti se znanošću'.

⁶⁸ Usp. VII. 1333 b 38.

⁶⁹ Usp. 1252 a 17. Riječ je – prema Jowettu i Tricotu – o shvaćanju cjeline s pomoću dijela.

⁷⁰ Ili 'podmet' ili 'podmetak'. Grč. τὸ ὑποκείμενον; lat. *res subjecta*; engl. *the substratum*; franc. *le substrat*; njem. *das Zugrundeliegende*; rus. *субстрат*; novogrč. (inače: τὸ ὑποκείμενον), ali ovdje: τὸ ὑπὸ κατεργασίαν ὑλικόν – 'što je po obradbi tvarno'.

služi stvarima što su u kući? Nu je li ono njegov dio, ili pak drukčija vrsta, ostaje dvojbeno. Jer ako je dužnost vičnika u stjecanju razmotriti odakle potječu bogatstvo i imovina – a imovina obuhvaća mnoge dijelove kao i bogatstvo – onda prvo: je li poljodjelstvo dio umijeća stjecanja bogatstva ili neki drugi rod, i uopće trud oko hrane i njezina dobava? Postoje, dalje, i mnoge vrste hrane, te stoga i mnogi životi i životinjâ i ljudi; jer živjeti se ne može bez hrane, tako te su razlike u hrani načinile različite živote životinjâ. Jer od zvijeri⁷¹ jedne su krdne dok su druge osamljeničke, kako im je već prikladno radi ishrane, zbog toga što su jedne mesojedi, jedne biljojedi, jedne svejedi; tako te, poradi lakoće u pribavi i izboru hrane, narav je njihove živote razlučila, jer nije isto ukusno svakoj od njih prema naravi, nego različitima godi različito, pa se tako i životi mesojeda i biljojeda uzajamno razlikuju. A isto tako i ljudi. Jer i njihovi životi uvelike se razlikuju. Najneradniji su pastiri (budući da od pitomih životinja dobivaju hranu bez truda, oni žive u dokolici, a kako im blago⁷² mora mijenjati mjesta zbog paše, i oni su ga prisiljeni pratiti, 'kao da teže kakvu živu oranicu'). Drugi pak od lova žive, a lovovi su različiti jedni od drugih, pa ovi žive od razbojništva⁷³; oni od ribarenja, koji god prebivaju uz jezera, močvare, rijeke ili more; neki pak od ptica i divljih zvijeri. Nu množina roda ljudskoga živi od zemlje i pitomih plodova.

Gotovo toliki su dakle oni životi kojima je radnja sama po sebi,⁷⁴ i ne pribavljaju si hranu ni razmjenom ni trgovinom na malo; ti su naime: pastirski, razbojnički, ribarski, lovački, težački. Neki pak pomiješavši tē [životne oblike] ugodno žive, nadopunjujući oskudniji život, na koliko im manjka da on bude

⁷¹ Ili 'životinjâ' u nešto užem smislu.

⁷² Grč. τὸ κτήνος potječe od glagola *κτάομαι* (steći, posjedovati, gospodariti) i znači *stoka* kao *blago*. Hrvatska dvoznačnica (kao i grčka) svjedoči kako je u drevnini bogatstvo bilo u stoci, to jest u blagu kao što pokazuje i lat. *pecus*; inače je ovdje engl. *their flocks*; franc. *les troupeaux*; njem. *das Vieh*; rus. *стадо*; novogrč. τὸ κτήνος.

⁷³ Ili 'od otimačine', 'od pljačke'.

⁷⁴ Ili 'koji imaju neposrednu proizvodnju', ili 'proizvodnju koja ne ovisi ni o čemu drugome'.

5
samodostatan, kao što jedni [spajaju] pastirski i raz-
bojnički, drugi ratarski i lovački. A slično je i s osta-
lima; onako kako potrebitost prisili takvim načinom
i žive.

10
Takva dakle imovina čini se da je od same naravi
dana svima, kako odmah pri rođenju tako i kad
odrastu. Jer već od početka pri samome porodu
jedne od životinja donose toliko hrane koliko dostaje
sve dok je potomstvo ne uzmogne samo priskrbli-
vati, kao npr. životinje koje legu crve ili koje nesu
jaja. Dočim one koje su živorodne, imaju u sebi
samima hranu za mlade do stanovite dobi, onu zvanu
mlijeko. Tako te se bjelodano može postaviti, pošto
se one rode, kako su biljke poradi životinja, i sve
druge životinje poradi čovjeka, one pitome i za upo-
rabu i zbog hrane, dočim one divlje – ako već ne sve
– a ono barem većina – i zbog hrane i drukčije koristi,
da bi se od njih izrađivala odjeća i različita oruđa. 20
Ako dakle narav ništa ne čini ni nesavršeno ni uza-
lud, onda je nužno narav sve to načinila poradi
ljudi. Stoga će i ratno umijeće biti naravljju neko
umijeće stjecanja (jer lovno je umijeće njegov dio),
kojim se mora služiti protiv zvijeri i onih ljudi kojima
se po naravi ima vladati a oni to neće, tako te je 25
naravljju i pravedan takav rat.⁷⁵ 26

26
Jedna je dakle vrsta umijeća stjecanja prema
naravi dio umijeća gospodarstva, tako što ona mora
ili pružati ili priskrbljivati one uskladištive od život-
nih potrepština, koje su korisne zajednici bilo grada
bilo doma. I čini se kako se istinsko bogatstvo sastoji 30
upravo od njih. Jer [količina] takve imovine samod-
statne za dobar život nije neograničena, kao što kaže
Solon u pjesmi:

»Bogatstvu se još nikakva međa
ne pokaza ljudima.«⁷⁶

35
Naime, granica postoji kao i u ostalim umijećima.
Jer ni jedno oruđe ni jednoga umijeća nije neograni-
čeno, ni množinom ni veličinom, a bogatstvo je kao

⁷⁵ Usp. 1255 b 38, 1333 b 38.

⁷⁶ Bergk, *Poet. Lyr.*, Solon, 13.71. (Doslovan prijevod).

mnoštvo oruđa i gospodarstvu i državništvu. Dakle,
bjelodano je da postoji neko umijeće stjecanja prema
naravi i gospodarstvenicima i državicima, i zbog
kojega razloga.

9
A postoji i drugi rod umijeća stjecanja, koji naj- 40
češće nazivaju i s pravom ga ovako zovu, umijeće
zaradbe novca, zbog kojega se i čini kako nema
nikakve granice bogatstvu i stjecanju, te koje kao
jedno i isto s već spomenutim mnogi smatraju zbog 1257^a
njihova susjedstva. Ono pak niti je isto sa spomenu-
tim, niti je opet daleko od njega. Jer jedno je od njih
po naravi, dok drugo nije po naravi, nego više nastaje
po nekom iskustvu i umijeću. Započnimo o tome
slijedećim načinom: svaka tečevina⁷⁷ ima dvostruku 5
upotrebu; obje pripadaju stvari po sebi, ali ne slično
po sebi, jer je jedna stvari svojstvena, dok druga
[poraba] to nije, kao npr. cipeli kao obući i kao za
razmjenu. Jer obje su upotrebe cipele. Onaj, naime,
koji je s potrebitim cipele razmijeni za novac ili 10
hranu, služi se doduše cipelom *kao* cipelom, ali ne
i njezinom svojstvenom upotrebom. Jer ona nije
nastala poradi razmjene. Isto vrijedi i za ostale teče-
vine. Jer umijeće razmjene pripada svima, potječući
prvo iz onoga što je prema naravi, zbog toga što su 15
ljudi od jednih stvari imali više a od drugih manje
negoli je potrebno (i otuda je jasno, kako *po naravi*
sitničarstvo^{77a} ne pripada umijeću stjecanja; inače bi
se razmjena odvijala samo dok ljudi nemaju dosta).
Dakle, u prvotnoj zajednici (koja je dom)⁷⁸ bjelodano 20
je kako nema potrebe za takvim umijećem, nego tek
onda kada se zajednica uveća. Jer, jedni su imali sve
zajedničko, a drugi opet – razdijeljeni – i mnoge od
drugih,⁷⁹ koje su prema svojim potrebama morali

⁷⁷ Ili 'imovina', 'posjed', 'svojina', 'posjedovani predmet'. Grč. *το κτήμα*; lat. *rei, quae paratur ac possidetur*; engl. *everything which we possess*; franc. *chacune de choses dont nous sommes propriétaire*; njem. *jedes Besitzstück*; rus. *объект владения*; novogrč. *κατεχομένον πράγμα*.

^{77a} Ili 'umijeće trgovine na malo', 'kramarstvo'.

⁷⁸ Ili 'u obitelji' ili 'u prvotnome domaćinstvu'.

⁷⁹ Izvorna rečenica nije posve jasna, pa se i različito prevodi. Grč. *οἱ μὲν γὰρ τῶν αὐτῶν ἐκοινώνουν πάντων, οἱ δὲ κεχωρισμένοι πολλῶν πάλιν καὶ ἐτέρων*; lat. *Inter illos enim eorundem omnium erat communio; hi autem segregati multis aliis indigebant*;

se toliko djelatnosti same po sebi koliko po svrsi i onome radi čega su.) Budući kažemo¹²² kako je u građanina i vladatelja potrebna ista krepost kao i u najboljeg čovjeka, te da isti prvo treba biti vladanik a zatim vladatelj, zakonodavac se treba pobrinuti da oni postanu dobri muževi, te kojim načinima, i da utvrdi što je svrha najboljeg života.

Duša se dijeli na dva dijela, od kojih jedan ima razum sâm po sebi, dok ga drugi nema sâm po sebi, ali je uzmožan poslušati razum.¹²³ O tima kažemo da su kreposti po kojima se čovjek nekako naziva dobrim. A u kojem se od tih nalazi svrha, onima koji razdjeljuju kao i mi, nije nejasno što treba reći. Jer uvijek je ono gore poradi boljega, i to je jednako bjelodano i u stvarima koje su prema umijeću i onima koje su prema naravi. A bolje je ono koje ima razum. On se pak dijeli na dvoje, prema načinu kojim smo naviknuli dijeliti; jer jedan je razum činidben, drugi pak motriteljski.¹²⁴ Bjelodano je, dakle, kako se isto tako mora razdijeliti i taj dio. A i činidbe se, prema nalici, moraju slično dijeliti; i one [činidbe] koje su od dijela što je naravljju bolji poželjnije su onima koji mogu postići ili sve ili tē dvije. Uvijek je svakomu, naime, ono najpoželjnije koje mu je najviše što može postići. A dijeli se i cio život na zaposlenost i dokolicu,¹²⁵ na rat i mir, i od djelatnosti jednima su cilj nužnosti i korisnosti, drugima pak stvari koje su lijepe.¹²⁶ A o tim stvarima mora biti isti izbor kao i u dijelova duše i njihovim činidbama, jer rat biva radi mira, zaposlenost radi dokolice, a nužnosti i korisnosti radi stvari koje su lijepe. Sve to mora uzeti u obzir državnik kada donosi zakone, i prema

¹²² Usp. III. 4, 5.

¹²³ Usp. Aristotel, *Nikomahova etika*, I. 1102b 28.

¹²⁴ Ili 'djelatni i rasudbeni'. Grč. ὁ μὲν γὰρ πρακτικός ἐστι λόγος ὁ δὲ θεωρητικός; lat. *quarum altera in agendo, altera in contemplando versatur*; engl. *for there is a practical and a speculative principle*; franc. *l'une pratique et l'autre théorétique*; njem. *die eine Vernunft ist handelnd, die andere betrachtend*; rus. *разум практический и разум теоретический*; novogrč. ὁ μὲν λόγος πρακτικός, ὁ δὲ θεωρητικός. Usp. i Aristotel, *Nikomahova etika*, VI. 1139a 6.

¹²⁵ Usp. Aristotel, *ibid.*, X. 1177b 4.

¹²⁶ To jest 'čudoredno lijepe', naime: dobre, valjane, poštene.

dijelovima duše i prema njihovim činidbama, a još više naprama stvarima koje su bolje i predstavljaju svrhe. A istim načinom [treba imati na umu] i razdiobe ljudskih života i djelatnosti; jer treba biti sposoban raditi i ratovati, ali još više za mir i dokolicu; i treba činiti nužnosti i korisnosti, ali još više stvari koje su lijepe. Tako te u tē ciljeve treba odgajati one koji su još djeca a i [osobe] ostalog uzrasta kojima je potreban odgoj.

Ni oni među Grcima o kojima se danas misli kako imaju najbolju vladavinu, ni zakonodavci koji su im ustanovili takve državne poretke, čini se kako nisu ustrojili tē državne vladavine prema najboljoj svrsi, niti pak zakone i odgoj prema svim krepostima, nego su prostački spali na one koji se čine korisnijim i probitačnijim. Slično tima i neki od novijih pisaca iznesoše isto mnijenje: jer hvaleći spartanski državni poredak, dive se zakonodavčevu cilju,¹²⁷ kojim je ozakonjeno da sve služi svladavanju i ratovanju, što se i dokazom lako pobija, a opovrgnuto je sada i samim činjenicama. Jer kao što većina ljudi želi gospodovati nad mnogima, budući da to pruža golemo obilje dobara, tako i Tibron¹²⁸ – kao i svaki pojedinac od pisaca koji pišu o njihovu državnom poretku – čini se hvali spartanskog zakonodavca zbog toga što su [Spartanci], izvježbani za pogibelj, zavlada- dali mnogima. Iako je posve bjelodano, pošto Spartanci više nemaju prevlasti, kako niti su oni sami blaženi,¹²⁹ niti je njihov zakonodavac dobar. Kako je to i smiješno, ako su pridržavajući se njegovih zakona, dok ih nitko nije priječio da se njima služe, ipak izgubili svoje lijepo življenje¹³⁰! A ne postavljaju ispravno ni o vladavini koju bi čini se trebao odobriti zakonodavac. Jer od samosilničke vladavine je ljepša

¹²⁷ Usp. Platon, *Zakoni*, I. 628, 638.

¹²⁸ Ne zna se točno koja je povijesna osoba ovdje posrijedi.

¹²⁹ Ili 'sretni u višem smislu'.

¹³⁰ Ili 'čestit i blažen život'. Grč. τὸ ζῆν καλῶς; lat. *rectam beatamque vitam*; engl. *the better part of life*; fran. *le bonheur de vivre*; njem. *das vollkommene Leben*; rus. *возможность пользоваться прекрасной жизнью*; novogrč. τὸ καλῶς ζῆν. Zanimljivo je da stariji latinski prijevod ima: *honestae vitae fructum* (plod časna života).

i više je u skladu s krepošću vlast nad slobodnim ljudima.¹³¹ Uz to, niti treba državu smatrati blaženom, niti pak hvaliti zakonodavca, jer je uvježbavao građane da svladaju susjede i njima zavladaju; u tome je, naime, velika šteta. Jer bjelodano je kako bi svaki od građana, koji to može, pokušao nekako dočepati se vlasti, da zavlada u vlastitoj državi, za što Spartanci optužuju kralja Pauzaniju,¹³² iako je inače u velikoj časti.

Stoga ni jedno od tih načela i ni jedan od tih zakona niti su državnički, niti korisni, niti istiniti. Jer iste su stvari najbolje i zasebnički i zajednički, što zakonodavac mora usaditi u duše ljudima. Vježbe u ratnom umijeću ne smiju služiti porobljivanju onih koji to ne zaslužuju, nego prije svega kako oni sami ne bi robovali drugima; zatim, da teže vladavini koja je na korist vladanicima, a ne gospodstvo nad svima; i treće, kako bi zagospodarili onima koji su zaslužili ropstvo. Jer, da se zakonodavac treba više truditi kako bi zakoni o ratu i ostalo zakonodavstvo bili radi dokolice i mira, svjedoče jednako činjenice kao i razlozi. Naime, većina takvih država održavaju se ratujući;¹³³ a pošto steknu vlast, one propadaju. Jer one u doba mira gube svoju tvrdoću, poput željeza. A krivac je tomu zakonodavac što građane nije naučio živjeti u miru i dokolici.

- 15 Budući se čini kako je ista svrha ljudima i zajednički i zasebnički, te ista mora biti odredba najboljeg čovjeka i najboljeg državnog poretka, bjelodano je kako tu trebaju biti prisutne kreposti koje pripadaju dokolici.¹³⁴ Jer, kako se često reklo,¹³⁵ svrha je ratu mir, a zaposlenosti – dokolica. Za dokolicu i zabavu korisne su i one kreposti kojima se služimo u dokolici kao i one u zaposlenosti.¹³⁶ Trebaju, naime, biti

¹³¹ Usp. I. 1254a 25.

¹³² Usp. V. 1301b 20, 1307a 3.

¹³³ Usp. II. 1271b 3.

¹³⁴ Ili 'koje pridonose dokolici (slobodnom vremenu)'.

¹³⁵ Usp. 1333a 35, 1334a 2.

¹³⁶ Podrazumijeva se: 'ne samo motriteljske kreposti nego i one činidbene'.

prisutne mnoge životne potreštine, da bi se imala dokolica. Zbog toga država treba biti umjerena, zatim hrabra i izdržljiva. Jer, prema onoj poslovi 'dokolice nema robovima'; i oni koji nisu sposobni hrabro se izložiti pogibelji, postaju robovi napadateljima. Hrabrost, dakle, i izdržljivost potrebne su u poslu, a ljubav prema mudrosti u dokolici, dočim umjerenost i pravednost u objema dobima, i osobito onima koji su u miru i dokolici. Rat, naime, prisiljava ljude da budu pravedni i umjereni, a užitek u dobroj sreći te dokolica u miru više ih čini obijesnima. Mnogo, dakle, treba pravednosti i mnogo umjerenosti onima za koje se čini da im je najbolje i koji uživaju u svemu što usrećuje, koji – ako takvih ima – kako pjesnici kažu, prebivaju na 'otočju blaženikâ'.¹³⁷ Jer tima će najviše trebati ljubavi prema mudrosti, umjerenosti i pravednosti, što više budu dokoličarili, u izobilju dotičnih dobara. Bjelodano je stoga zašto država koja hoće biti blažena i čestita, mora sudjelovati u tim krepostima. Jer sramotno je ne uzmoći služiti se dobrima, a još više: ne moći se služiti njima u dokolici, nego na poslu i u ratu pokazati se dobrim, a u miru i dokolici živjeti ropki. Zbog toga ne treba primjenjivati kreposti poput spartanske države.¹³⁸ Jer oni se ne razlikuju od drugih u tome što nešto drugo smatraju najvećim od dobara, nego zbog toga što misle da se dotično postiže jednom jedinom krepošću.¹³⁹ Budući pak (misle) kako su veća ta dobra i užitek u njima negoli onaj u krepostima...¹⁴⁰ jasno je iz toga, da je treba primjenjivati radi nje same. A sada teba promotriti kako i kojim se sredstvima može to postići.

Već smo prije razlučili, kako su potrebni narav, navada i razum.¹⁴¹ I od toga kakva treba biti narav

¹³⁷ Usp. Heziod, *Djela i dani*, 170; Pindar, *Olimpijske ode*, II. 53.

¹³⁸ Usp. II. 1271a 41.

¹³⁹ Podrazumijeva se 'ratnička krepost', 'odvažnost'.

¹⁴⁰ Slijedi lakuna koju Newman ispunjava ovako: '... vježbaju se samo u onoj kreposti koja se čini da tima koristi. A kako se dakle treba vježbati u cijeloj kreposti (ili: 'primjenjivati cijelu krepost'), –'.

¹⁴¹ Usp. 1332a 39.

Naslov izvornika

*Cicero
DE OFFICIIS*

Nakladnik

*NOVA AKROPOLA
Habdelićeva 2, Zagreb*

Urednik

Andrija Jončić

Prijevod

Zvonimir Milanović

Redaktura

Petar Bujas

Lektura i korektura

*Branka Žaja
Dijana Kolarac*

Grafičko uredništvo

*Srjellana Pokrajac
Frano Žaja*

Tisak

Zrinski d.d., Čakovec

ISBN 953-96431-9-8

Knjiga je objavljena uz financijsku potporu
Ministarstva kulture Republike Hrvatske

Marko Tulije Ciceron

O DUŽNOSTIMA

Zagreb 2006.

varao je odvojeno te ih nagovorio da ništa ne poduzimaju naprasno niti po svaku cijenu, radije da pristanu na neke ustupke nego na zahtjeve. Kad su tako postupili i jedni i drugi, nemalo je zemljišta ostalo između njihovih granica. Tako je on odredio njihove granice kako su oni sami rekli; ono što bijaše preostalo u sredini presudom je dodijelio rimskom narodu. To znači prevariti, ne suditi. Takvu pak domišljatost treba izbjegavati u svemu.

XI. Postoje međutim takve dužnosti koje se moraju ispuniti čak i prema onima od kojih smo doživjeli nepravdu. Postoji mjera u osvećivanju i kažnjavanju; a i nekako mislim kako je dovoljno da se onaj koji je povrijedio nekoga zbilja pokaje za počinjenu nepravdu, kako poslije ne bi učinio opet tako nešto, a i da se drugi također odvrate od činjenja nepravdi.

Nego, u državi najviše treba paziti na ratno pravo. Budući da postoje dvije vrste nadjačavanja, jedna kroz raspravu, druga kroz silu, i budući da je prva svojstvena ljudima, a druga životinjama, silu treba primijeniti ako je nemoguće dalje služiti se razgovorom. Stoga se ratovi smiju poduzimati samo zato da bi se moglo živjeti u miru, a kad smo postigli pobjedu, treba poštediti one koji nisu bili okrutni i divlji u ratu, kao što su naši stari čak i pod državno pravo primili Tuskuljane, Ekve, Volšane, Sabinjane i Hernićane, a Kartagu i Numanciju razorili do temelja²⁵. Žao mi je međutim da su razorili Korint, ali vjerujem da su se vodili određenim

25- Kartagu je u Trećem punskom ratu razorio Scipion Afrički 146. g. pr. Kr., a trinaest godina kasnije i Numanciju, grad u Hispaniji.

razlogom – ponajviše pogodnošću samoga mjesta, da ne bi jednom kasnije sam njegov položaj opet poticao na rat²⁶. Po momu mišljenju, uvijek treba nastojati oko mira koji neće sadržavati nikakve zamke. Da se u ovome slušalo moje mišljenje, imali bismo danas, ako ne i najbolju, barem neku zakonitu vlast, koja je u ovom trenutku nikakva.

I treba imati razumijevanja ne samo za one koje smo pobijedili silom, nego također treba prihvatiti i one koji su položili oružje i utekli se pod vjeru naših zapovjednika, premda im je bojni ovan udarao u zidine grada. U tome je kod naših pravednost toliko odnjugovana da bi po običaju predaka postajali zaštitnici onih država i naroda koje su pobijedene u ratu primili pod svoju zaštitu.

Pravednost rata, međutim, određena je u Rimljana fecijalnim pravom koje je u najvećem skladu s religijom²⁷. Iz toga se može razumjeti da nijedan rat nije pravedan, osim ako se ne povede nakon ponovljenih pregovora, ili ako se upozorenje ne izda prije konačne objave rata. Popilije je kao zapovjednik upravljao provincijom u čijoj se vojsci Katonov sin borio kao novak. Kad se Popiliju učinilo prikladnim da razvojači jednu legiju, razvojačio je također Katonova sina koji se u toj legiji borio. Ali budući da je mladić iz ljubavi prema ratovanju ostao u vojsci, Katon je Popiliju napisao da ga, ako mu pušta ostati u vojsci, obveže drugom prisegom za vojnu službu, jer kako prva više ne vrijedi zbog otpusta, ne može se punopravno boriti protiv neprijatelja. S tolikom

26- Uzroci su bili mnogostruki, dijelom i trgovinske naravi. Korint je razorio konzul Mumije 146. g. pr. Kr.

27- Fecijali su bili svećenički kolegij koji je određenim ceremonijama sklapao mir, savez ili primirje; kad bi se svetost dogovora prekršila, kolegij je proglašavao rat.

se dakle pažnjom pristupalo vođenju rata! Postoji također pismo Marka Katona Starijeg njegovom sinu, u kojem mu piše kako je čuo da je otpušten od konzula dok je još služio kao vojnik u ratu s Perzejem u Makedoniji. Opominje ga, dakle, neka pazi da ne ide u boj, tvrdeći kako nije pravo da se vojnik koji nije pod prisegom bori s neprijateljem.

XII. Opažam također da riječ "neprijatelj"²⁸, onaj koga bi ispravno trebalo nazivati "neprijatelj u ratu"²⁹, znači također i "stranac"³⁰, te se tako blagošću izraza umanjuje neugodna stvarnost. Naši su stari, međutim, riječju *bostis* nazivali onoga koga mi danas nazivamo "strancem" kao došljakom³¹. Na to ukazuje drevni Zakonik dvanaest ploča: AUT STATUS DIES CUM HOSTE – "Ili dan određen za spor sa strancem". Isto tako: ADVERSUS HOSTEM AETERNA AUCTORITAS – "Prema strancu uvijek treba vrijediti pravo". Što uopće može nadvisiti takvu krotkost izraza, kad tako blagim imenom nazivamo onoga s kim vodimo rat? Ipak, treba reći, sam tijekom vremena dao je tvrdi značaj tom nazivu; prvobitno značenje riječi "stranac" u tom se slučaju izgubilo i ta ista riječ počela je označavati neprijatelja, onoga koji je protiv nas podigao oružje³².

Čak i kad se vodi borba za prevlast i kad se rat poduzima zbog slave, razlozi za početak i objavu rata svejedno

28- Lat. *bostis*

29- Lat. *perduellis*, arhaični naziv za neprijatelja u ratu. Osobni neprijatelj bio je *inimicus*, 'ne-prijatelj', suprotno od *amicus*.

30- Lat. *bostis*. Ta je riječ prvobitno značila 'gost', pa 'stranac', a onda je stekla značenje koje rabi Ciceronov vijek – 'neprijatelj'.

31- Lat. *peregrinus*.

32- Dakako, *bostis*.

bi trebali ostati isti oni koje sam malo prije naveo kao pravedne razloge za rat. Nego, one ratove kojima je cilj slava treba voditi s manjom žestinom. Na jedan se način naime borimo s građaninom kao neprijateljem, a na drugi kao sa suparnikom (sa suparnikom se borimo za časti i dostojanstvo, a s neprijateljem za život i radi ponosa). Tako smo se s Celtiberima i Cimbrima borili kao sa smrtnim neprijateljima – ne za prevlast, nego za život, a s Latinima, Sabinjanima, Samničanima, Kartažanima i s Pirom borili smo se za prevlast. Kartažani su se pokazali vjerolomni, Hanibal okrutan, a preostali prilično pravedni. Od Pira nam je ostao zapisan onaj njegov slavni govor o razmjeni zarobljenika.

*Ne tražim ja ni zlato, nemojte dat' mi ni novac,
Ta nismo cincari ratom, već muževi vođenja boja.
Zato ne zlatom, već mačem, dobijat nam ratove treba.
Tko će pak od nas pobijedit', Sudbina tu je gospodar,
Kad procijeni naše junaštvo. A vi me slušajte dobro:
One što ratna je sreća junaštvom pustila žive,
Ja ću ih jednako tako slobodne pustiti doma.
Tako to htjeli su Bozi, a ja ih predajem vama.*

Rečeno odista kraljevski i dostojno Eakova roda.

XIII. Nadalje, ako su pojedinci u zahtjevnom trenutku nešto obećali neprijatelju, vjeru treba održati čak i u tom slučaju. Tako je u Prvom punskom ratu Regul, koga su zarobili Kartažani, zaprisegao da će se iz Rima, gdje je poslan da pregovara o razmjeni zarobljenika, potom vratiti u Kartagu.

Kad je došao u Rim, prvi je sam u Senatu rekao da se ne smije pristati na uvjete zamjene, a zatim, kad su ga bližnji i prijatelji stali nagovarati da ostane, više je volio vratiti se po smrtnu kaznu nego iznevjeriti riječ danu neprijatelju.

U Drugom punskom ratu poslije Bitke kod Kane Hanibal je poslao u Rim deset zarobljenika obvezanih prisegom da će se vratiti, ako ne postignu dogovor za otkup njegovih zarobljenika; dok god su bili na životu, cenzori su ih držali vezane za najniži razred bez časti jer su zaprisegli krivo, a jednako su tako držali i onoga među njima koji se ogriješio htijući varkom poništiti prisegu o povratku: kad je naime s Hanibalovim dopuštenjem otišao iz tabora, malo poslije se vratio rekavši da je nešto zaboravio ponijeti, a zatim je, opet izašavši iz tabora, držao da je razriješen od prisege (jer se bio vratio). Po samom slovu jest bio razriješen, ali u duhu nije. U pitanjima zadane riječi uvijek treba voditi računa o biti, a ne o samim riječima.

Najveći primjer pravednosti u odnosu na neprijatelja dali su nam naši stari; kad je prebjeg od kralja Pira došao u Senat i obećao da će Piru dati otrov i ubiti ga, Senat i Gaj Fabricije izručili su prebjega Piru. Tako su odbacili mogućnost da kukavički i nečasno ubiju neprijatelja, makar je ovaj bio moćan i sam je poveo rat na Rim.

O dužnostima kod vođenja rata ovime je rečeno dosta.

Podsjetimo se da i prema najnižima treba sačuvati obzir pravednosti. Položaj i sudbina robova uistinu su najniži, i ne savjetuju nam loše oni koji nalažu da ih treba držati kao najamnike: rad izvršiti moraju, dati im treba pravedno.

Budući da nepravda nastaje na dva načina – ili silom ili varkom, a oba su načina prirodi čovjeka strana, jer varka je odlika lukave lisice, a sila je svojstvo lava, ipak je nepravda ostvarena varkom više vrijedna prezira. Od svih vrsta nepravednosti nijedna nije pogubnija od varke onih koji, upravo dok varaju najviše, to rade tako da izgledaju kao dobri ljudi.

O pravednosti sam rekao dovoljno.

XIV. Sljedeće bi, kako postavim, trebalo govoriti o plemenitosti i dobrotvornosti. Ne postoji ništa što bi više od toga bilo svojstveno ljudskoj prirodi, no ipak i tu valja biti na oprezu. Najprije treba paziti da dobrohotnost ne naudi onima kojima će kao dobrohotnost izgledati, a i ostalima, zatim, da ne bude veća dobrohotnost od mogućnosti, i napokon, da se svakome ukaže prema njegovom vlastitom značaju i dostojanstvu; to je naime temelj pravednosti i sve ovo tiče se upravo pravednosti. Jer one koji prema nekom iskazuju naklonost koja mu je zapravo štetna, a htjeli bi istodobno izgledati kao da mu pomažu, takve se ne može smatrati ni plemenitima, ni dobročiniteljima, nego podmuklim udvoricama, a oni koji nanose štetu jednima da bi plemeniti bili prema drugima padaju u istu vrstu nepravednosti, kao da su tudi imetak prisvojili sebi.

Ima također mnogo onih koji željni sjaja i slave otimaju jednima da bi obogatili druge, i oni smatraju da će u očima svojih prijatelja zablistati kao dobročinitelji ako ih na bilo koji način učine bogatima. To je međutim toliko daleko od moralne dužnosti da samoj moralnoj dužnosti

KRŠĆANSKI KLASICI 22

AURELIJE AUGUSTIN

O DRŽAVI BOŽJOJ / DE CIVITATE DEI

SVEZAK TREĆI
(knjiga XIX–XXII)

Urednik
ANTON BENVIN

PARIZ, Bibl. Nat.
Fr. 18, f. A.
Uručenje francuskog prijevoda
O Državi Božjoj Karlu V.
FRANCUSKA ŠKOLA 1469.

AURELIJE AUGUSTIN

O DRŽAVI BOŽJOJ

DE CIVITATE DEI

SVEZAK TREĆI
(knjiga XIX–XXII)

Latinski i hrvatski tekst

S latinskog izvornika preveo
TOMISLAV LADAN

Uvode napisao
DOMENICO GENTILI

Sinhronistički uvid u Augustinovo vrijeme i djelo
TOMISLAV ŠAGI-BUNIĆ

Kazala
FRANCO MONTEVERDE
STELLA TAMHINA

KRŠĆANSKA SADAŠNJOST

ZAGREB

1996

Quaedam in familia conflagrant.

PL 632

5. Quod autem socialem vitam volunt esse sapientis, nos multo amplius approbamus. Nam unde ista Dei civitas, de qua huius operis ecce iam undevicesimum librum versamus in manibus, vel inchoaretur exortu/vel progrediretur excursu vel apprehenderet debitos fines, si non esset socialis vita sanctorum? Sed in huius mortalitatis aerumna quot et quantis abundet malis humana societas, quis enumerare valeat? quis aestimare sufficiat? Audiant apud comicos suos hominem cum sensu atque consensu omnium hominum dicere:

*Duxi uxorem; quam ibi miseriam vidi! Nati filii,
Alia cura*¹⁵.

Quid itidea illa, quae in amore vitia commemorat idem Terentius: *iniuriae, suspiciones, inimicitiae, bellum, pax rursus*¹⁶; nonne res humanas ubique impleverunt? nonne et in amicorum honestis amoribus plerumque contingunt? nonne his usquequaque plenae sunt res humanae, ubi iniurias, suspiciones, inimicitias, bellum mala certa sentimus; pacem vero incertum bonum, quoniam corda eorum, cum quibus eam tenere volumus, ignoramus, et si hodie nosse possemus, qualia cras futura essent utique nesciremus. Qui porro inter se amiciores solent esse vel debent, quam qui una etiam continentur domo? Et tamen quis inde securus est, cum tanta saepe mala ex eorum occultis insidiis exstiterint, tanto amariora, quanto pax dulcior fuit; quae vera putata est, cum astutissime fingeretur? Propter quod omnium pectora sic attingit, ut cogat in gemitum, quod ait Tullius: *Nullae sunt occultiores insidiae quam hae, quae latent in simulatione officii aut in aliquo necessitudinis nomine. Nam eum, qui palam est adversarius, facile cavendo vitare possis; hoc vero occultum intestinum ac domesticum malum non solum existit, verum etiam opprimit, antequam prospicere atque explorare potueris*¹⁷. Propter quod etiam divina vox illa: *Et inimici hominis domestici eius*¹⁸ cum magno dolore cordis auditur, quia etsi quisque tam fortis sit, ut aequo animo perferat, vel tam vigilans, ut provido consilio caveat, quae adversus eum molitur/amicitia simulata, eorum tamen hominum perfidorum malo, cum eos esse pessimos experitur, si ipse bonus est, graviter excrucietur necesse est, sive semper mali fuerint et se bonos finxerint, sive in istam malitiam ex bonitate mutati sint. Si ergo domus, commune perfugium in his malis humani generis, tuta non est, quid civitas, quae quanto maior est, tanto forum eius litibus et civilibus et criminalibus plenius, etiamsi quiescant non solum turbulentae, verum saepius et cruentae seditiones ac bella civilia, a quorum eventis sunt aliquando liberae civitates, a periculis numquam?

CC 670

¹⁵ Terentio, *Adelph.* 5, 4, 13-14 (vv. 867-868).

¹⁶ Terentio, *Eunuch.* 1, 1, 14-16 (vv. 59-61).

¹⁷ Cicero, *In Verrem* 2, 1, 15.

¹⁸ Mt 10, 36.

5. To što žele da život mudraca bude društvoan, mi im još više odobravamo. Jer, sâm grad Božji – o kojem već pišemo i devetnaestu knjigu – odakle bi započeo ili pak nastavio svojim tečajem ili opet dosegao svoj cilj, da život svetih nije društvoan? Ali tko bi mogao nabrojiti kolikim i kakvim sve zlima obiluje ljudsko društvo u nevoljama ove smrtnosti? Tko bi ih uzmogao odmjeriti? Nek poslušaju riječi čovjeka u jednoj od njihovih komedija, što kaže ono s čime se svi slažu:

»Oženih se; i koliku nevolju spoznah!
Rodiše se djeca; i eto još jedne brige.«¹

A što je s nevoljama u ljubavi koje nabraja isti Terencije: »Povrede, sumnje, neprijateljstva, rat, pa opet mir«²; ne ispuniše li svugdje priču o ljudskom iskustvu? Ne događa li se tako većinom i u časnim ljubavima među prijateljima? Nije li tima ispunjena cijela ljudska povijest, u kojoj smo svjesni povreda, sumnji, neprijateljstava, i rata kao nedvojbenih zala, dok nam je mir nepouzdan dobro, jer ne poznajemo srca onih s kojima ga želimo održavati, pa ako bismo i mogli poznavati ih danas, zaista ne znamo kakva bi mogla biti sutra. A zatim, koji između sebe običavaju biti – ili trebaju biti – prijateljskiji od onih što su pod istim krovom? Pa ipak, tko je i tu posve siguran, kad su često tolika zla nastala od podmukle izdaje upravo takvih, i to gorčija što slađi bijaše mir što je smatran istinskim dok je bio najlukavije prijetvoran?

Zbog toga ono što kaže Tulije tako se doima srca svih nas te nas nagoni na uzdah: »Ni jedna izdajstva nisu skrivenija od onih što se kriju pod krinkom dužnosti ili pod imenom kakva srodstva. Naime, lako možeš izbjeći onomu tko ti je otvoreno neprijatelj; nu ovo skriveno, unutarnje i domaće zlo ne samo što izbija nego te čak i lomi prije nego li ga uzmogneš zamijetiti i istražiti.«³ Zbog toga i ovaj božanski izriječ: »Čovjeku će biti neprijatelji njegovi ukućani«⁴ sluša se s velikim bolom u srcu, jer (čak ako je čovjek i toliko jak te to podnosi s ravnodušnošću ili pak toliko budan te se s razboritim oprezom čuva od zamki hinjena prijateljstva), ipak – ako je sâm dobar čovjek – mora osjećati mučan bol zbog zloće tih podmuklica, kad iskusi kako su najgori: bilo da ti uvijek bijahu opaki i samo se pretvarahu kako su dobri, bilo da su se od dobrote izmetnuli u tu zloću. Dakle, ako nije siguran dom, zajedničko utočište u ovim nevoljama ljudskoga roda, kako je onda s gradom, koji što je veći to je njegov trg puniji parbi i građanskih i krivičnih, čak ako i miruju ne samo uzbune ili pak – što je još češće – krvave pobune i građanski ratovi, događaji od kojih su gradovi pokatkada slobodni, ali nikad i od njihove prijetnje?

O društvoanom životu, koji je često izložen mnogim nevoljama, iako je uvelike poželjan.

¹ Terencije, *Brača*, 5,4,13. (Doslovan prijevod).

² Terencije, *Eunuch*, 1,1,14. (Doslovan prijevod).

³ Cicero, *Protiv Vera*, 2,1,13. (Doslovan prijevod).

⁴ Mt 10,36.

illi, quod non est reus, si non sit insuper et beatus? Quanto consideratius et homine dignius agnoscit in ista necessitate miseriam eamque odit in se et, si pie sapit, clamat ad Deum: *De necessitatibus meis erue me!*¹⁹

Orbis terrae miser est diversitate linguarum et bellis.

PL 634

7. Post civitatem vel urbem sequitur orbis terrae, in quo tertium gradum ponunt societatis humanae, incipientes a domo atque inde ad urbem, deinde ad orbem progrediendo venientes; qui utique, sicut aquarum congeries, quanto maior est, tanto periculis plenior. In quo primum linguarum diversitas hominem / alienat ab homine. Nam si duo sibimet invicem fiant obviam neque praeterire, sed simul esse aliqua necessitate cogantur, quorum neuter linguam novit alterius: facilius sibi muta animalia, etiam diversi generis, quam illi, cum sint homines ambo, sociantur. Quando enim quae sentiunt inter se communicare non possunt, propter solam diversitatem linguae nihil prodest ad consociandos homines tanta similitudo naturae, ita ut libentius homo sit cum cane suo quam cum homine alieno. At enim opera data est, ut imperiosa civitas non solum iugum, verum etiam linguam suam domitis gentibus per pacem societatis imponeret, per quam non deesset, immo et abundaret etiam interpretum copia²⁰. Verum est; sed hoc quam multis et quam grandibus bellis, quanta strage hominum, quanta effusione humani sanguinis comparatum est? Quibus transactis, non est tamen eorumdem malorum finita miseria. Quamvis enim non defuerint neque desint hostes exterae nationes, contra quas semper bella gesta sunt et geruntur; tamen etiam ipsa imperii latitudo peperit peioris generis bella, socialia scilicet et civilia, quibus miserabilius quatitur humanum genus, sive cum belligeratur, ut aliquando / conquiescant, sive cum timetur, ne rursus exsurgant. Quorum malorum multas et multiplices clades, duras et diras necessitates si ut dignum est eloqui velim, quamquam nequaquam sicut res postulat possim; quis erit prolixae disputationis modus? Sed sapiens, inquiunt, iusta bella gesturus est. Quasi non, si se hominem meminit, multo magis dolebit iustorum necessitatem sibi exstittisse bellorum, quia nisi iusta essent, ei gerenda non essent, ac per hoc sapienti nulla bella essent. Iniquitas enim partis adversae iusta bella ingerit gerenda sapienti; quae iniquitas utique homini est dolenda, quia hominum est, etsi nulla ex ea bellandi necessitas nasceretur. Haec itaque mala tam magna, tam horrenda, tam

CC 672

¹⁹ Ps 24, 17.

²⁰ Cf. ad ex., SUETONIUS, *Vespasianus* 18.

treba i da je blažen? Koliko li je promišljenije i dostojnije čovjeka da u istoj nužnosti prizna svoju bijedu te da je mrzi u sebi samome, pa da – ako je u njemu pobožne mudrosti – zavapi pred Bogom: »Izbavi me od nužnosti mojih!«¹

7. Nakon grada ili države slijedi sam svijet, koji mislioci smatraju trećim stupnjem ljudskoga društva, počinjući od doma a zatim napredujući stižu do grada pa do svijeta, koji – poput stjecišta voda – što je veći to više obiluje pogiblima. Tu prije svega raznolikost jezika otuđuje jednoga čovjeka od drugoga. Ako se dvojica od kojih ni jedan ne poznaje jezik drugoga susretnu pa se ne mimoidu, nego ih neakva nužnost nagna da ostanu zajedno, lakše će se od njih družiti čak i nijeme životinje, i one različita roda, iako su ta dvojica ljudi. Kad oni ne mogu međusobno razmijeniti ono što misle, zbog same raznolikosti jezika, tako im za druženje ništa ne vrijedi tolika sličnost u naravi te bi čovjek radije bio sa svojim psom negoli s nekim tuđincem. Ali vladajući grad se potrudio da nametne pokorenim narodima – kao jamstvo društvo mira – ne samo jaram nego i svoj jezik, tako te ne samo što ne manjka tumača nego ih je pravo obilje. To jest istina; ali kolikima je i kako golemim ratovima to postignuto, uz koliki pokolj ljudi, uz koliko prolijevanja ljudske krvi?

Pošto prodoše ti ratovi, ipak nije okončana bijeda tih zala. Iako nije manjkalo, niti pak manjka, neprijatelja od inozemnih naroda (protiv kojih su se ratovi uvijek vodili i vode se), ipak je sama proširenost carstva urodila gorim sojem ratova, naime onim savezničkim i građanskim, koji još jadrnije potresaju ljudski rod: bilo kad se vode radi stanovita smirivanja, bilo kad se boji da neprijateljstva ponovo ne izbiju. Kad bih pak dostojnim izriječkom htio izraziti mnoga i mnogovrsna stradanja zbog tih zala, okrutne i jadne nužnosti – iako to ne bih nikad mogao izreći onako kako sam predmet zahtijeva – gdje bi bio kraj tako otegnutu izlaganju? Nu, kažu oni, kako će mudrac voditi pravedne ratove. Kao da – ako se sjeti da je čovjek – neće još više žaliti što mu je nametnuta sama nužnost pravednih ratova; jer, kad ne bi bili pravedni, ne bi ih ni trebao voditi, pa prema tome ne bi ni bilo ratova za mudraca. Naime, opačina oprečne strane nameće mudracu da vodi pravedne ratove; a tu opačinu zaista čovjek mora žaliti (jer je počinjaju ljudi), čak i kad ta ne bi urodila nikakvom nužnošću ratovanja. Stoga neka svatko s bolom razmotri ta zla što su tako golema, tako užasna, tako divljačna, i nek prizna svoju bijedu; a tko

O raznolikosti jezika kojom se dijeli ljudsko društvo, te o bijedi ratova, čak i onih koji se nazivaju pravednim.

¹ Ps 25 (24), 17. (Prijevod prema latinskom predlošku).

saeva quisquis cum dolore considerat, miseriam fateatur; quisquis autem vel patitur ea sine animi dolore vel cogitat, multo utique miserius ideo se putat beatum, quia et humanum perdidit sensum.

Amicorum miseria nos affligit.

PL 635

CC 673

8. Si autem non contingat quaedam ignorantia similis dementiae, quae tamen in huius vitae misera condicione saepe contingit, ut credatur vel amicus esse, qui inimicus est, vel inimicus, qui amicus est; quid nos consolatur in hac humana societate erroribus aerumnisque plenissima nisi fides non ficta et mutua dilectio verorum et bonorum amicorum? Quos quanto plures et in locis pluribus habemus, tanto longius latiusque metuimus, ne quid eis contingat mali de tantis malorum aggeribus huius saeculi. Non enim tantummodo solliciti sumus, ne fame, ne bellis, ne morbis, ne captivitatibus affligantur, ne in eadem servitute talia/patiantur, qualia nec cogitare sufficimus; verum etiam, ubi timor est multo amarior, ne in perfidiam malitiam nequitiamque mutantur. Et quando ista contingunt (tanto utique plura, quanto illi sunt plures²) et in nostram notitiam perferuntur, quibus cor nostrum flagris uratur, quis potest, nisi qui talia sentit, advertere? Mortuos quippe audire malleamus, quamvis et hoc sine dolore non possimus audire. Quorum enim nos vita propter amicitiae solacia delectabat, unde fieri potest, ut eorum mors nullam nobis ingerat maestitudinem? Quam qui prohibet, prohibeat, si potest, amica colloquia, interdicat amicalem vel intercidat affectum, humanarum omnium necessitudinum vincula mentis immitti stupore disrumpat aut sic eis utendum censeat, ut nulla ex eis animum dulcedo perfundat. Quod si fieri nullo modo/potest, etiam hoc quo pacto futurum est, ut eius nobis amara mors non sit, cuius dulcis est vita? Hinc enim est et luctus quoddam non inhumani cordis quasi vulnus aut ulcus, cui sanando adhibentur officiosae consolationes. Non enim propterea non est quod sanetur, quoniam quanto est animus melior, tanto in eo citius faciliusque sanatur. Cum igitur etiam de carissimorum mortibus, maxime quorum sunt humanae societati officia necessaria, nunc mitius, nunc asperius affligatur vita mortalium; mortuos tamen eos, quos diligimus, quam vel a fide vel a bonis moribus lapsos, hoc est, in ipsa anima mortuos, audire seu videre malleamus. Qua ingenti materia malorum plena est terra, propter quod scriptum est: *Numquid non temptatio est vita humana super terram?*²¹ et propter quod ipse Dominus ait: *Vae mundo ab*

²plures] et in pluribus locis agg. M.

²¹ Iob 7, 1 (sec. LXX).

god ih bilo trpi bez bola u duši bilo samo zamišlja, još je mnogo bjedniji što se zbog toga smatra blaženim jer je izgubio svako ljudsko čuvstvo.

8. Ako ne zapadnemo u onakvo neznanje koje je nalik na ludost (u kakvome se često zateknu ljudi u bijednim uvjetima ovoga života) i zbog kojeg se vjeruje kako je neprijatelj prijatelj a prijatelj neprijatelj – što nas tješi u ovome ljudskome društvu, punu pogriješaka i jadâ, ako ne vjera što nije prijetvorna i uzajamna ljubav istinskih i dobrih prijatelja? A što tih imamo više i u više mjesta, to se dalje i više plašimo, da ih ne pogodi koje od tolikih zala nagomilanih u ovome dobu. Nismo u strahu samo od toga da ih ne pogode glad, rat, bolesti, zatočeništvo i da u ropstvu ne propate nevolje koje ne možemo ni zamisliti – nego smo još u strahu, što je puniji gorčine, da se prijateljstvo ne izmetne u podmuklost, zloću, opaćinu. A kad se takve stvari dogode (a one su to brojnije što je prijatelja više) i mi o njima doznamo, tko drugi osim onoga koji to doživljava može i zamisliti kakvi boli pale naše srce? I zaista bismo radije čuli da su mrtvi, iako ni takvo što ne bismo mogli slušati bez žaljenja.

Jer ako nas je njihov život radovao zbog utjehe prijateljstva, kako bi moglo biti da nas njihova smrt ne rastuži? Tko bi takvu tugu zabranio, taj ako može nek zabrani sve prijateljske razgovore, nek zabrani prijateljstvo ili dokine čuvstvo, i nek s nemilosrdnom strogošću rasquine sve spona ljudskih međuodnošaja ili pak nek zakonom odredi da se njima mora služiti tako da iz njih ne proizlazi nikakva milina. A ako takvo što ne može nikako biti, kako nam onda neće biti gorka smrt onoga kojega je život nama sladak? Zbog toga je žalost srca, koje nije neljudsko, poput kakve rane ili ozljede kojoj se radi liječenja prinose ljubazne utjehe. I ne treba misliti kako se zbog toga nema što liječiti, jer što je duša bolja to ona brže i lakše zacjeljuje. Pa iako, dakle, i smrti najmilijih (a osobito onih čija je služba nužna ljudskome društvu) sad blaže sad žešće pogađaju život smrtnikâ, ipak bismo radije o njihovoj smrti slušali ili je gledali negoli da uvidimo kako su otpali bilo od vjere bilo od dobrih običaja, to jest da su umrli u samoj duši. Zemlja je ispunjena golemom količinom zala, zbog čega je pisano: »Nije li kušnja život čovjekov na zemlji?«¹ I zbog toga i sam Gospodin kaže: »Jao svijetu zbog sablazni!«² te ponovo: »Razma-

O tome da prijateljstvo među dobrima ne može biti bezbrižno, sve dok se mora drhtati zbog pogibelji u ovome životu.

¹ Job 7,1. (Doslovan prijevod prema latinskom predlošku). U Augustina stoji *temptatio* (kušnja), Septuaginta ima *πειρασμός*, ali značenje izvorne hebrejske riječi je »vojska« (lat. *militia*), pa tako dok je ovdje: »*Numquid non temptatio est vita humana super terram*«, u novijem hrvatskom prijevodu Biblije imamo: »Nije li vojska život čovjekov na zemlji?«

² Mt 18,7.

tiam, verum etiam in corpore, quod resurrectione renovabitur; ibi virtutes, non contra ulla vitia vel mala quaecumque certantes, sed habentes victoriae praemium aeternam pacem, quam nullus adversarius inquietet. Ipsa est enim beatitudo finalis, ipse perfectionis finis, qui consumentem non habet finem. Hic autem dicimur quidem beati, quando pacem habemus, quantulumcumque hic haberi potest in vita bona; sed haec beatitudo illi, quam finalem dicimus, beatitudini comparata prorsus miseria reperitur. Hanc ergo pacem, qualis hic potest esse, mortales homines in rebus mortalibus quando habemus, si recte vivimus, bonis eius recte utitur virtus; quando vero eam non habemus, etiam malis, quae homo patitur, bene utitur virtus. Sed tunc est vera virtus, quando et omnia bona, quibus bene utitur, et quidquid in bono usu bonorum et malorum facit, et se ipsam ad eum finem refert, ubi nobis talis et tanta pax erit, qua melior et maior esse non possit.

Finis bonorum
est pax et vita ae-
terna.
PL 637

CC 675

11. Quapropter possemus^{aa} dicere fines bonorum nostrorum esse pacem, sicut aeternam diximus vitam, praesertim quia ipsi civitati Dei, de qua nobis est ista operosissima disputatio, in sancto dicitur Psalmo: *Lauda Hierusalem Dominum, collauda Deum tuum Sion; quoniam confirmavit seras portarum tuarum, benedixit filios tuos in te, qui posuit fines tuos pacem*²⁵. Quando enim confirmatae fuerint serae portarum eius, iam / in illam nullus intrabit nec ab illa ullus exibat. Ac per hoc fines eius eam debemus hic intellegere pacem, quam volumus demonstrare finalem. Nam et ipsius civitatis mysticum nomen, id est Hierusalem, quod et ante iam diximus, «visio pacis» interpretatur. Sed quoniam pacis nomen etiam in his rebus mortalibus frequentatur, ubi utique non est vita aeterna, propterea finem civitatis huius, ubi erit summum bonum eius, aeternam vitam maluimus commemorare quam pacem. De quo fine Apostolus ait: *Nunc vero liberati a peccato, servi autem facti Deo, habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem vero vitam aeternam*²⁶. Sed rursus quia vita aeterna ab eis, qui familiaritatem non habent cum Scripturis sanctis, potest accipi etiam malorum vita, vel secundum quosdam etiam philosophos propter animae immortalitatem vel secundum etiam fidem nostram propter poenas interminabiles impiorum, qui utique in aeternum cruciari non poterunt, nisi etiam vixerint in aeternum: profecto finis civitatis huius, in quo summum habebit bonum, vel pax in vita aeterna vel vita aeterna in pace decendus est, ut facilius ab omnibus possit intellegi. Tantum est enim pacis bonum, ut etiam in rebus terrenis atque mortalibus nihil gratius soleat

^{aa} possumus M.

²⁵ Ps 147, 12-14.

²⁶ Rom 6, 22.

koje će se obnoviti uskrsnućem; vrline se tu neće boriti ni protiv kakvih poroka ili zala, nego će posjedovati nagradu pobjede, vječni mir koji nikakav protivnik ne remeti. Takvo je naime konačno blaženstvo, sam konac savršenstva, koji nema konca što okončava. Ovdje se, doduše, nazivamo blaženima kad imamo mir, koliko god i malen, kakav se već može imati u ovdašnjem dobru životu; nu kad se to blaženstvo usporedi s onim koje nazivamo konačnim, otkriva se kao potpuna bijeda. Dakle, kad mi smrtnici imamo mir (kakav već može biti smrtnim ljudima u ovim smrtnim stvarima), ako živimo pravedno, vrlina se pravično služi njegovim dobrima; ako ga pak nemamo, vrlina se dobro služi čak i zlima koje čovjek trpi. Ali vrlina je onda istinska krepost kad i sva dobra kojima se dobro služi te sve što na dobro upotrijebi i od dobara i od zala, pa i sebe samu, usmjeri onoj svrsi u kojoj će naš mir biti takav i tolik da bolji i veći ne može biti.

11. Zbog toga bismo mogli reći kako je mir svrha naših dobara, kao što rekosmo i o vječnom životu, osobito stoga što se o samomu gradu Božjem (kojim se i bavi ova naša naporna rasprava) kaže u svetome psalmu: »Slavi Gospoda, Jeruzaleme, hvali Boga svoga, Sione! On učvrsti zasune vrata tvojih, blagoslovi u tebi tvoje sinove. On dade mir granicama tvojim.«¹ Jer kad su učvršćeni zasuni njegovih vrata, onda nitko neće ući u grad, niti izaći iz njega. Prema tome trebamo shvatiti kako su granice njegove (*fines*) onaj mir o kojem želimo pokazati da je konačan (*finalis*). Jer, kao što već rekosmo, i samo otajstveno ime grada, to jest Jeruzalema, znači »viđenje mira« (*visio pacis*)². Nu budući da se riječ mir često upotrebljava i u ovim smrtnim stvarima, gdje zaista nema vječnog života, više smo voljeli svrhu (*finis*) ovoga grada (u kojoj će biti njegovo najviše dobro) nazvati vječnim životom negoli mirom. O toj svrsi apostol kaže: »Ali sada, dok služite Bogu, pošto ste oslobođeni od grijeha, imate za rod posvećenje, a za završetak (*finis*) vječni život.«³ Samo, budući da opet oni koji nisu upoznati sa Svetim pismom mogu razumjeti život vječni i kao život opakih, bilo zbog toga što i neki filozofi naučavaju besmrtnost duše bilo opet prema našoj vjeri u beskonačnu kaznu bezbožnikâ (koji se naravno ne mogu vječno mučiti ako ne bi vječno živjeli), zaista treba reći, kako bi svi mogli lakše shvatiti, da je svrha ovoga grada – u kojoj će imati svoje najviše dobro – ili mir u vječnome životu ili vječni život u miru. A toliko je dobro mira te se čak ni u zemaljskim i smrtnim stvarima ni jedna riječ ne običava radije slušati,

O blaženstvu
vječnoga mira,
u kojemu je
svetima svrha,
to jest istinsko
savršenstvo.

¹ Ps 147,12–14. (Biblija, Stvarnost, Zagreb, 1968). U završnom izričaju je lat. riječ *finis*, koja znači i *mea* i *granica* i *cilj* i *konac* i *svrha*, što Augustin nedvojbeno ima na umu, jer su i *granice* Jeruzalema u miru, a i mir je *svrha* cjelokupne djelatnosti svetoga grada.

² Prvi dio imena *Jeruzalem* možda potječe od korjena *Ir* (grad), a drugi od *Chalim*, što je ime nekog kanaanskog božanstva. Prema tome Jeruzalem bi značio »Chalimov grad«, a možda znači i »stanište mira«. Augustinovo tumačenje svakako je nepotvrđeno.

³ Rim 6,22.

audiri, nihil desiderabilius concupisci, nihil postremo possit melius inveniri. De quo si aliquanto diutius loqui voluerimus, non erimus, quantum arbitror, onerosi legentibus, et propter finem civitatis huius, de qua nobis sermo est, et propter ipsam dulcedinem pacis, quae omnibus cara est.

Pacem omnes
habere cupiunt.

PL 638

CC 676

12. 1. Quod mecum quisquis res humanas naturamque communem utcumque intuetur agnoscit; sicut enim nemo^{ab} est qui gaudere nolit, ita nemo est qui pacem habere nolit. Quando quidem et ipsi, qui bella volunt, nihil aliud quam vincere volunt; ad gloriosam ergo pacem bellando cupiunt pervenire. Nam quid est aliud victoria nisi subiectio repugnantium? quod cum factum fuerit, pax erit. Pacis igitur intentione geruntur et bella, ab his etiam, qui virtutem bellicam student exercere imperando atque pugnando. Unde pacem constat belli esse optabilem finem. Omnis / enim homo etiam belligerando pacem requirit; nemo autem bellum pacificando. Nam et illi qui pacem, in qua sunt, perturbari volunt, non pacem oderunt, sed eam pro arbitrio suo cupiunt commutari. Non ergo ut sit pax nolunt, sed ut ea sit quam volunt. Denique / etsi per seditionem se ab aliis separaverint, cum eis ipsis conspiratis vel coniuratis suis nisi qualemcumque speciem pacis teneant, non efficiunt quod intendunt. Proinde latrones ipsi, ut vehementius et tutius infesti sint paci ceterorum, pacem volunt habere sociorum. Sed etsi unus sit tam praepollens viribus et conscios ita cavens, ut nulli socio se committat solusque insidians et praevalens quibus potuerit oppressis et extinctis praedas agat, cum eis certe, quos occidere non potest et quos vult latere quod facit, qualemcumque umbram pacis tenet. In domo autem sua cum uxore et cum filiis, et si quos alios illic habet, studet profecto esse pacatus; eis quippe ad nutum obtemperantibus sine dubio delectatur. Nam si non fiat, indignatur corripit, vindicat et domus suae pacem, si ita necesse sit, etiam saeviendo componit, quam sentit esse non posse, nisi cuidam principio, quod ipse in domo sua est, cetera in eadem domestica societate subiecta sint. Ideoque si offerretur ei servitus plurium, vel civitatis vel gentis, ita ut sic ei servirent, quemadmodum sibi domi suae servire volebat: non se iam latronem latebris conderet, sed regem conspicuum sublimaret, cum eadem in illo cupiditas et malitia permaneret. Pacem itaque cum suis omnes habere cupiunt, quos ad arbitrium suum volunt vivere. Nam et cum quibus bellum gerunt, suos facere, si possint, volunt eisque subiectis leges suae pacis imponere.

^{ab} Quod mecum... sicut enim nemo] Quod enim... sicut nemo M.

ništa se od njega više ne želi, i ništa se napokon ne može boljega pronaći. Pa ushtjednemo li govoriti o njemu nešto podulje, kako mni-jem, nećemo biti dosadni čitateljima, i zbog svrhe ovoga grada (o kojemu govorimo) a i zbog same miloće mira, koji je svima drag.

12. 1. Tko god zajedno sa mnom razgleda ljudske stvari i zajedničku nam narav, spoznaje da kao što ne postoji nitko tko se ne želi radovati tako i nema nikoga tko ne želi mir. Pa čak i oni koji hoće rat i ne žele ništa nego pobjedu, i ti ratovanjem žele postići slavan mir. Jer što je drugo pobjeda nego poraz suprotstavljenih ratnika? A kad se to postigne, bit će mir. Dakle, i ratovi se vode u nakani mira, pa čak i u onih koji zapovijedajući ili bijući se osobno žude okušati ratničku vrlinu. Otuda proizlazi da je mir poželjna svrha rata. Naime, svaki čovjek i ratujući traži mir, dočim nitko sklapajući mir ne traži rat. Pa čak i oni što žele uznemiriti mir u kojem su, ne mrze sam mir, nego ga žele izmijeniti prema svojoj želji. Dakle ni oni ne žele da ne bude mira, nego da on bude kakav oni hoće. Pa čak i kad su se pobunom razdvojili od ostalih, ne mogu postići ono čemu teže, ako ne održavaju nekakav mir sa svojim saveznicima ili suurotnicima. I sami razbojnici, kako bi što žešće i sigurnije napali mir drugih ljudi, žele održati mir sa svojim sudruzima.

Pa čak ako se nađe kakav i tako premoćne snage, te tako oprezan da se ne povjerava ni jednome sudrugu i sam vreba i svladava i pljačka koga god uzmogne, i taj održava nekakvu sjenu mira s onima koje ne može ubiti i kojima želi skriti ono što čini. A svakako da želi imati mir u svojem domu, sa svojom ženom i s djecom, te s ostalima ako ih tu ima; i nedvojbeno se raduje kad su poslušni na svaki njegov mig. Ne bude li tako, on se srdi, grdi, kažnjava, i – ako je potrebno – zavodi i okrutnošću u svojem domu mir, o kojemu osjeća kako ga ne može biti ukoliko se ostali u tom kućnom zajedništvu ne podrede jednoj glavi, koja je u tome domu on sâm. Stoga, da mu se ponudi robovanje mnogih, ili nekog grada ili naroda, i to tako da mu ti služe isto onako kako je ushtio da mu služi vlastiti dom, ne bi se više kao razbojnik skrivao u skloništima, nego bi se uzdigao poput kralja pred svima, iako bi u njemu ostale ista pohlepa i opaćina. I tako svi žele imati mir sa svojima, od kojih žele da žive kako oni naređuju. Pa i one s kojima ratuju, ako mogu, žele učiniti svojima, pa im zatim podjarmljenima nametnuti zakone svojega mira.

O tome kako
čak i žestina
zaraćenih i svi
ljudski nemiri
žele stići do
svrhe mira, i ni
jedna narav nije
bez želje za
njim.

sas ad salutem generis cuiusque mortalium congrua congruis pacificantes, quaquaversum trahantur et rebus quibuscumque iungantur et in res quaslibet convertantur et commutentur, inveniunt.

Pax est in tranquillitate ordinis.
CC 679.

PL 641

13. 1. Pax itaque corporis est ordinata temperatura partium, pax animae irrationalis ordinata requies appetitionum, pax animae rationalis ordinata cognitionis actionisque consensio, /pax corporis et animae ordinata vita et salus animantis, pax hominis mortalis et Dei ordinata in fide sub aeterna lege oboedientia, pax hominum ordinata concordia, pax domus ordinata imperandi atque oboediendi concordia cohabitantium, pax civitatis ordinata imperandi atque oboediendi concordia civium, pax caelestis civitatis ordinatissima et concordissima societas fruendi Deo et invicem in Deo, pax omnium rerum tranquillitas ordinis. Ordo est parium dispariumque rerum sua cuique loca tribuens dispositio. Proinde miseri, quia, in quantum miseri sunt, utique in pace non sunt, tranquillitate quidem ordinis carent, ubi perturbatio nulla est; verumtamen quia merito iusteque sunt miseri, in ea quoque ipsa miseria sua praeter ordinem/esse non possunt; non quidem coniuncti beatis, sed ab eis tamen ordinis lege seiuncti. Qui cum sine perturbatione sunt, rebus, in quibus sunt, quantacumque congruentia coaptantur; ac per hoc inest eis ^{ae} ordinis nonnulla tranquillitas, inest ergo nonnulla pax. Verum ideo miseri sunt, quia, etsi in aliqua securitate non dolent, non tamen ibi sunt, ubi securi esse ac dolere non debeant; miserieiores autem, si pax eis cum ipsa lege non est, qua naturalis ordo administratur. Cum autem dolent, ex qua parte dolent, pacis perturbatio facta est; in illa vero adhuc pax est, in qua nec dolor urit nec compago ipsa dissolvitur. Sicut ergo est quaedam vita sine dolore, dolor autem sine aliqua vita esse non potest: sic est quaedam pax sine ullo bello, bellum vero esse sine aliqua pace non potest; non secundum id, quod bellum est, sed secundum id, quod ab eis vel in eis geritur, quae aliquae naturae sunt; quod nullo modo essent, si non qualicumque pace subsisterent.

Pax quaedam in bonis numquam adimitur.

13. 2. Quapropter est natura, in qua nullum malum est vel etiam in qua nullum esse malum potest; esse autem natura, in qua nullum bonum sit, non potest. Proinde nec ipsius diaboli natura, in quantum natura est, malum est; sed perversitas eam malam facit. Itaque in veritate non stetit ²⁹, sed veritatis iudicium non evasit; in ordinis tran-

^{ae} inest eis] est in eis M.

²⁹ Cf. Io 8, 44.

kakvim god se stvarima spojilo i u koje god se stvari pretvorilo i izmijenilo, još uvijek je podvrgnuto istim zakonima što su posvuda razasuti radi održanja roda bilo kojih smrtnih stvorova, tvoreći mir usklađivanjem odgovarajućih dijelova.

13. 1. Stoga, mir tijela je shodna uredba dijelova; mir nerazumske duše je uređen počinak žudnji; mir razumske duše uređena je uskladba spoznaje i čina; mir tijela i duše uređeni je život i zdravlje živoga stvora; mir između smrtnog čovjeka i Boga uređena je poslušnost u vjeri a pod vječnim zakonom; mir među ljudima uređena je složnost; mir doma uređena je složnost ukućana što se tiče naređivanja i slušanja; mir grada uređena je složnost građana u naređivanju i slušanju; mir nebeskoga grada je najuređenija i najsložnija zajednica uživanja Boga te uzajamno u Bogu; mir svih stvari jest spokojnost reda. A red je usklađenje jednakih i nejednakih stvari koje svakoj daje njezino mjesto.

Zbog toga bijednici, jer ukoliko su bijedni utoliko i nisu u miru, nemaju spokojnosti reda, u kojoj nema nikakve pometnje; pa ipak, budući da su zasluženo i pravično bijedni, oni ni u samoj svojoj bijedi ne mogu biti mimo reda, zaista ne zato što su povezani s blaženicima, nego što su zakonom reda odvojeni od njih. A kad su bez pometnje, ipak se nekako usklađuju sa svojim stanjem, koliko god i u malenu stupnju; pa prema tome, imaju nekakvu spokojnost reda, te imaju dakle i nekakav mir. Nu oni su stoga bijedni jer – iako u nekakvoj sigurnosti ne pate – ipak nisu ondje gdje bi trebali biti sigurni i bez patnje; a još su bjedniji ako nisu u miru sa samim zakonom koji upravlja naravnim poretom. Dočim, kada pate, do pometnje mira dolazi od onoga dijela u kojem pate; u onome dijelu pak u kojem nema patnje i sam se ustroj ne raspada, tu je još mir. I kao što postoji nekakav život bez bola, a bol bez nekakva života ne može biti, tako postoji i nekakav mir bez ikakva rata, dok ne može biti rata bez nekakva mira; to ne biva prema onomu što jest rat, nego prema tome što se rat vodi od onih ili u onima koji su nekakve naravi; a te ne bi nikako mogle postojati, da ih ne održava nekakav mir.

O sveopćem miru, što se prema zakonu naravi održava među svim pometnjama, dok pod pravednim sućem svatko po odredbi stiže do onoga što je zaslužio po svojoj volji.

2. Zbog toga postoji narav u kojoj nema nikakva zla ili čak u kojoj ne može biti nikakva zla; dočim ne može biti naravi u kojoj nema nikakva dobra. Otuda čak ni narav samoga đavla, ukoliko je narav, nije zlo; nego je izopačenost čini zlom. On nije stajao u istini¹, ali nije izbjegao sudu istine; nije ostao u spokojnosti reda, ali ipak nije zbog

¹ Ivan 8,44.

TOMA AKVINSKI

DRŽAVA

Prijevod s latinskog izvornika i bilješke
TOMO VEREŠ

Suradnik
MATEJ JELIČIĆ

Tomo Vereš... [et
izdanja / Globus)

. Thomas Aquinas
ari. – Bibliografija

GLOBUS / ZAGREB

Mateju 5,9: *Blago mirotvorcima jer će se zvati sinovi Božji!* Prema tome, mir je krepost.

3. Konačno, poroci su oprečni krepostima. A razdori, koji su oprečni miru, ubrajaju se u poroke, kako se vidi iz *Poslanice Galaćanima* 5,20. Prema tome, mir je krepost.

Ali protiv toga stoji činjenica da krepost nije konačni cilj, već put do njega. A mir je na neki način konačni cilj, kako kaže Augustin u XIX. poglavlju djela *O državi božjoj*.¹⁶ Prema tome, mir nije krepost.

Odgovaram: Kako je već rečeno,¹⁷ budući da svi čini redom sli-jede jedan za drugim proizlazeći po istoj zamisli od istog djelatnika, ne izvire svaki pojedini čin iz pojedine kreposti, nego svi čini proizlaze iz jedne kreposti. To je uočljivo u tjelesnim pojavama: dok vatra zagrijavajući otapa i širi, nema u vatri dvije sile, jedna što otapa, druga što širi, već sve te čine vatra tvori jednom svojom silom, silom zagrijavanja. Jednako tako, kad ljubav uzrokuje mir, pod vidom ljubavi Boga i bližnjega, kako je pokazano (čl. 3), nema druge kreposti (*virtus*) čiji bi osobiti čin bio mir osim ljubavi, kako je već rečeno i o radosti.¹⁸

Odgovor na 1. razlog: Radi toga se zapovijeda da treba imati mir, jer je on čin ljubavi. Zbog toga je i zaslužan čin. Zato je uvršten među blaženstva koja su čini savršene kreposti, kako je već rečeno.¹⁹ Uvršćuje se i među plodove²⁰ utoliko što je neko konačno duhovno dobro puno slasti.

Iz toga je vidljiv i **odgovor na 2. razlog.**

Odgovor na 3. razlog: Jednoj su kreposti oprečni mnogi poroci, već prema njenim različitim činima. Prema tome, ljubavi nije oprečna samo mržnja jer se protivi činu voljenja, već i lijenost ili zavist jer se protivi radosti, a razdor jer se protivi miru.

¹⁶ Usp. *De civitate Dei*, c. 11, u PL 41, 637.

¹⁷ Usp. p. 28, čl. 4.

¹⁸ Usp. p. 28, čl. 4.

¹⁹ Usp. I-II, p. 69, čl. 1 i 3.

²⁰ Usp. I-II, p. 70, čl. 3.

40. PITANJE

O RATU

Sad valja razmatrati o ratu.¹ U vezi s tim postavljaju se četiri pitanja:

1. Je li neki rat dopušten?
2. Smiju li se svećenici boriti u ratu?
3. Smiju li se ratnici služiti varkama?
4. Smije li se ratovati na blagdane?

Članak 1

Je li ratovanje uvijek grijeh?

Čini se da je ratovanje uvijek grijeh:

1. Naime, kaznom se udara samo grijeh. A Gospodin određuje kaznu za one koji ratuju, prema riječima *Evandjelja po Mateju* 26, 52: *Tko se mača laća, od mača će i poginuti*. Prema tome, rat nije dopušten.

2. Osim toga, grijeh je sve ono što se protivi božanskoj zapovijedi. A ratovanje se protivi božanskoj zapovijedi. Naime, u *Evandjelju po Mateju* 5, 39 kaže se: *A ja vam kažem: Ne opirite se zlotvoru*. U *Poslanici Rimljanima* 12,19 je rečeno: *Ne osvećujte se, ljubljene, sami, već to prepustite srdžbi božjoj*. Prema tome, ratovanje je uvijek grijeh.

3. Štoviše, ništa se ne protivi činu kreposti osim grijeha. A rat se protivi miru. Prema tome, rat je uvijek grijeh.

4. Napokon, svako obrazovanje za ono što je dopušteno i samo je dopušteno, što je očito u znanstvenom obrazovanju. Međutim, Crkva

¹ U drugom odsjeku drugog dijela (II-II) *Sume teologije* Toma od 37. pitanja počinje raspravljati o onome što se suprotstavlja miru, pa utvrđuje grešnost takvih misli i osjećaja (p. 37 O neslozi), riječi (p. 38 O prepirci) i djela (p. 39 O raskolu, p. 40 O ratu, p. 41 O svađi, p. 42 O buni). Sve je to stavljeno u kontekst rasprave o porocima koji su oprečni ljubavi. Usp. p. 34, uvod.

zabranjuje obrazovanje za rat koje se obavlja na turnirima, jer onima koji poginu u takvim vježbama uskraćuje se crkveni pokop. Prema tome, čini se da je rat bezuvjetno grijeh.

Ali protiv toga je ono što kaže Augustin u govoru *O stotnikovu sluzi*:² *Kad bi kršćanski nauk izrijeком osuđivao ratove, onda bi se onima koji u Evanđelju traže riječ spasenja svakako savjetovalo da odbace oružje i da posve napuste vojnu službu. Međutim, njima je rečeno: »Nikoga ne kinjite, budite zadovoljni svojom plaćom.« A onima kojima je zapovjedbno da im bude dostatna vlastita plaća, ne zabranjuje se da služe u vojsci.*

Odgovaram: Da bi neki rat bio pravedan zahtijeva se troje. Prvo, dostojanstvo vladara, jer se rat treba voditi prema njegovoj zapovijedi. Ne spada na privatnu osobu da započne rat, jer svoje pravo može podastrijeti sudu starješine. Jednako tako, jer ne spada na privatnu osobu da saziva mnoštvo, što se u ratovima mora učiniti. Budući da je briga nad državom povjerena vladarima, na njih spada da se skrb za zajedničko dobro grada, kraljevstva ili pokrajine pod njihovom vlašću. I kao što ga s pravom brane tjelesnim mačem pred unutrašnjim smutljivcima, pa zlotvore kažnjavaju prema riječima Apostola u *Poslanici Rimljanima* 13,4: *Ne nosi uzalud mač, jer služi Bogu da kazni onoga koji zlo čini*, jednako tako imaju pravo da ratnim mačem brane zajedničko dobro od vanjskih neprijatelja. Zato se u *Psalmu* 81,4 vladarima i kaže: *Izbavite potlačenog i ubogog istrgnite iz ruku bezbožnih*. Stoga i Augustin u spisu *Protiv Fausta*³ kaže *Naravni red, prilagođen miru smrtnika, zahtijeva da vlast i odluka o započinjanju rata pripada vladarima.*

Kao drugo, zahtijeva se pravedan razlog, tj. da su oni koji su napadnuti zaslužili da budu napadnuti zbog neke krivnje. Zato Augustin u knjizi *Pitanja*⁴ kaže: *Pravednim se ratovima obično nazivaju oni ratovi kojima se kažnjavaju nepravde, kad neki narodi ili grad kaznu podnosi jer je zanemario osuditi neko zlo djelo svojih pripadnika ili vratiti ono što je nepravedno oteto.*

Kao treće, zahtijeva se ispravna nakana onih koji ratuju, naime, da kane ili dobro unaprijediti ili zlo izbjeći. Stoga Augustin u knjizi *O božjim riječima*⁵ kaže: *U pravih božjih štovatelja čak su i ratovi u znaku mira, jer se ne vode radi pohlepe i okrutnosti, već u nastojanju za mirom, da se opake zauzda, a dobre pomogne. Može se dogoditi da je zakonita vlast onoga koji započinje rat i da je razlog pravedan, pa*

ipak da rat postane nepravedan zbog zle nakane. Naime, Augustin u knjizi *Protiv Fausta*⁶ kaže: *Želja da se naškodi, osvetnička okrutnost, nezasitnost i nepomirljivost duha, divljaštvo u borbi, žudnja za vladanjem i sve tome nalik u ratu, s pravom se osuđuje.*

Odgovor na 1. razlog: Kao što Augustin kaže u II. knjizi *Protiv manihejaca*:⁷ *Onaj se mača laća koji se oruža da prolije nečiju krv bez naređenja ili dopuštenja starješine ili zakonite vlasti. Međutim, onaj koji se služi mačem po ovlasti vladara ili suca, ako je privatna osoba, ili jer revnuje za pravednost, kao po božjoj ovlasti, ako je javna osoba, taj se mača ne laća nego ga upotrebljava jer mu ga je drugi povjerio. On ne zaslužuje kaznu. No čak ni oni koji se grešno mača laćaju ne pogibaju uvijek od mača. Ali zbog toga svog mača uvijek propadaju, jer će zbog grijeha što su se latili mača biti osuđeni na vječnu kaznu, ako se ne pokaju.*

Odgovor na 2. razlog: Augustin u knjizi *O Gospodinovu govoru na gori*⁸ kaže da se takvih zapovijedi valja uvijek držati radi spremnosti duha, naime da čovjek, ako se ukaže potreba, bude spreman na to da se ne odupre i da se ne brani. Ali katkad treba postupiti drukčije radi zajedničkog dobra, pa čak i radi dobra onih s kojima se borimo. Zato Augustin u poslanici *Marcelinu*⁹ kaže: *S protivnicima valja često postupati s određenom dobrohotnom strogošću, kako bi ih se pokorilo. Onaj koga se spriječi da samovoljno čini nepravdu, taj je pobijeđen na svoju vlastitu korist. Jer nema ničega nesretnijeg od sreće grešnika, koja se hrani kaznom nekažnjenosti, a zla je volja, kao unutrašnji neprijatelj, krijepi.*

Odgovor na 3. razlog: Oni koji vode pravedne ratove teže za mirom. I tako se ne opiru miru, osim onome koji je zao, a Gospodin nije došao da njega donese na svijet, kako se kaže u *Evanđelju po Mateju* 10,34. Stoga Augustin u *Poslanici Bonifaciju*¹⁰ kaže: *Ne traži se mir da bi se vodio rat, nego se vodi rat da bi se postigao mir. Zato budi miroljubiv i onda kad vodiš rat, da one protiv kojih se boriš pobjedom privedeš do probitačnog mira.*

Odgovor na 4. razlog: Obrazovanje ljudi u ratničkim vještinama nije općenito zabranjeno, nego su zabranjene pretjerane i opasne vježbe koje dovode do ubojstava i pljački. U drevnih naroda pri ratnim vježbama nije bilo takvih opasnosti, pa su se zato i zvale *pripreme oružja i ratovi bez krvi*, kako se vidi iz jedne Jeronimove poslanice.¹¹

² Usp. Ep. 138 *Ad Marcellinum*, c. 2, u PL 33, 531.

³ Usp. *Contra Faustum manichaeum*, l. 22, c. 75, u PL 42, 448.

⁴ Usp. *De diversis questionibus*, l. 4, q. 10, u PL 34, 781.

⁵ Usp. *De civitate Dei*, l. 19, c. 12, u PL 41, 637.

⁶ Usp. *Contra Faustum*, l. 22, c. 74, u PL 42, 447.

⁷ Usp. *Contra Faustum*, l. 22, c. 70, u PL 42, 444.

⁸ Usp. *De sermone Domini in monte*, l. 1, c. 19, u PL 34, 1260.

⁹ Usp. bilješku 2.

¹⁰ Usp. Ep. 189 *Ad Bonifacium*, u PL 33, 856.

¹¹ Usp. *Vegecije, Epitoma rei militaris*, l. 1, c. 9–28; l. 2, c. 23.

Članak 2

Smiju li se svećenici i biskupi boriti u ratu?

Čini se da se svećenici i biskupi smiju boriti u ratu:

1. Naime, ratovi su, kako je već rečeno (čl. 1) dopušteni i pravedni ako se njima štite siromasi i cijela država od neprijateljskih nepravdi. A čini se da to ponajviše spada na crkvene dostojanstvenike. Grgur u jednoj svojoj propovijedi¹² kaže: *Vuk napada ovce kad god neki nepravедnik i razbojnik tlači nekog vjernika i nekoga malenog. Onaj koji se pričinjao pastir, ali nije bio pastir, ostavlja ovce i bježi. Bojeći se opasnosti koja mu od njega prijete, ne usuđuje se oduprijeti njegovoj nepravdi.* Prema tome, crkveni dostojanstvenici i svećenici se smiju boriti u ratu.

2. Osim toga, papa Lav u *Dekretima*¹³ piše: *Kad su sa saracenskih strana počele sve češće pristizati loše vijesti, proširio se glas kako se Saraceni spremaju da skriveno i u potaji dođu u rimsku luku. Zato smo naredili svom narodu da se okupi i zapovjedili mu da se spusti sve do morske obale.* Prema tome, biskupi smiju ići u rat.

3. Štoviše, čini se da je isto čini li čovjek nešto ili odobrava ono što netko čini, prema onome što je rečeno u *Poslanici Rimljanima* 1,32: *Ne zaslužuju smrt samo oni koji čine, već i oni koji odobravaju onima koji čine.* A ponajviše odobrava onaj koji druge potiče da nešto čine. No biskupi i svećenici smiju druge poticati da ratuju, jer se u *Dekretima*¹⁴ kaže: *Na poticaj i na molbe Hadrijana, biskupa grada Rima, Karlo povede rat protiv Langobarda.* Prema tome, smiju i ratovati.

4. Napokon, ono što je samo po sebi pošteno i zaslužno, to nije zabranjeno svećenicima i biskupima. A ratovati je katkad i pošteno i hvale vrijedno, jer se u *Dekretima*¹⁵ kaže: *Ako netko pogine za istinu vjere, za spas domovine i obranu kršćana, primit će nebesku nagradu od Boga.* Prema tome, biskupi i svećenici se smiju boriti u ratu.

Ali protiv toga je ono što je rečeno Petru kao predstavniku biskupa i svećenika, u *Evangelju po Mateju* 26,52: *Vrati svoj mač u korice.* Prema tome, ne smiju se boriti u ratu.

Odgovaram: Mnogo je toga potrebno za dobrobit ljudskog društva. A različite službe bolje i brže obavljaju različite osobe negoli jedna osoba, kako se vidi iz onoga što kaže Filozof u svojoj *Politici*.¹⁶ Neke su službe opet tako međusobno oprečne da se istodobno ne mogu obavljati kako treba. Zato se onima kojima su povjerene više službe

¹² Usp. *Homilia in Evang.*, l. 1, homil. 14, u PL 76, 1128.

¹³ Usp. Gracijan, *Decretum*, p. 2, causa 23, q. 8.

¹⁴ Usp. bilješku 13.

¹⁵ Usp. bilješku 13.

¹⁶ Usp. knj. I, pogl. 1. 1252 b 3.

zabranjuje da obavljaju niže službe. Zbog toga je, prema ljudskim zakonima, vojnicima, kojima je povjereno vođenje rata, zabranjeno se baviti trgovinom. A vođenje rata je potpuno nespojivo sa službama koje su povjerene biskupima i svećenicima iz dva razloga. Prvo, jednog općeg razloga: vođenje rata prepuno je nemira, a taj nevelike odvraća duh od razmatranja onoga što je božansko, od davanja hvala Bogu i od molitve za narod, što spada na svećeničku službu. Kao što se svećenicima zabranjuje trgovanje jer uvelike zaokuplja duhu jednako tako im je zabranjeno i vođenje rata, prema onome što je rečeno u *Drugoj poslanici Timoteju* 2,4: *Neka se nitko tko vojuje Boga ne zapleće u poslove svakidašnjeg života.*

Drugo, zbog posebnog razloga. Svi su svećenički redovi upravljani prema službi na oltaru, u kojoj se sakramentalno prikazuje Kristova muka, prema onome što je rečeno u *Prvoj poslanici Korinćanima*, 12,6: *Uistinu, svaki put kad jedete ovaj kruh i pijete ovaj kalež navješćujete smrt Gospodnju dok on ne dođe. Zato i nije dolično da oni ubijaju ili prolijevaju krv, već prije da budu spremni proliti vlastitu krv za Krista kako bi djelom nasljedovali ono što službom prikazuju. Zato i određeno da oni koji proliju krv, ako i nisu zgriješili, budu udaljeni od službe.*¹⁷ Nikome od onih kojima je povjerena neka služba nije dopušteno ono što ih čini nepodobnim za tu službu. Zbog toga svećenici nipošto ne smiju sudjelovati u ratu, jer je on usmjeren na prolijevanje krvi.

Odgovor na 1. razlog: Crkveni dostojanstvenici treba da pruže otpor ne samo vukovima koji stada nanoše duhovnu smrt, već i razbojnicima i tiranima koji ga tjelesno kinje, ali ne tako da se koriste tjelesnim nego duhovnim oružjem, prema onome što Apostol kaže u *Drugoj poslanici Korinćanima* 10,4: *Naše borbeno oružje nije tjelesno... nego duševno.* A to su spasonosne opomene, pobožne molitve, a protiv okorjelih i odluka o izopćenju.

Odgovor na 2. razlog: Ako im starješine zapovjede, crkveni dostojanstvenici i svećenici mogu sudjelovati u ratovima, ali ne tako da se vlastitim rukama bore, nego da one koji se pravedno bore duhovno pomažu hrabrenjem, odrješenošću i pružanjem drugih takvih duhovnih utjeha, jednako kao što je u Starom zavjetu, prema *Jošui* 6,4, bilo zapovjedbano da svećenici u ratovima trube u svete trublje. Eto, zato je prvotno bilo dopušteno da biskupi i svećenici idu u rat. Međutim, ako se netko vlastitim rukama bori, to je zloupotreba.

Odgovor na 3. razlog: Kao što je već rečeno,¹⁸ svakoj moći, svakom umijeću i svakoj kreposti pripada neki cilj te mora kako valja

¹⁷ Usp. Gracijan, *Decretum*, p. 1, d. 50, cn. 4.

¹⁸ Usp. p. 23, čl. 4 odg. 2.

upraviti ono što dovodi do tog cilja. U vjerna naroda zemaljski ratovi su usmjereni, kao na svoj cilj, prema božanskom duhovnom dobru, a ono je povjereno svećenicima. Zato spada na svećenike da druge uprave i da ih predvode u pravednim ratovima. Dakle, ne zabranjuje im se da se bore jer bi to bio grijeh, nego jer to ne doliči njihovoj osobi.

Odgovor na 4. razlog: Premda je sudjelovanje u pravednim ratovima hvale vrijedno, ipak postaje zabranjeno svećenicima jer su im povjerena zaslužnija djela. Jednako tako kao što bračni čin može biti hvale vrijedan, on postaje čin za osudu u onih koji imaju zavjet čistoće, zbog njihove obveze na veće dobro.

Članak 3

Smiju li se u ratovima koristiti varke?

Čini se da se u ratovima ne smiju koristiti varke:

1. Naime, u *Ponovljenom zakonu* 16,20 kaže se: *Pravedno izvrši ono što je pravedno*. A čini se da varke, kao neka vrst prijevara, spadaju u nepravdu. Prema tome, ne valja se koristiti varkama ni u pravednim ratovima.

2. Osim toga, čini se da se varke i prijevare, jednako kao i laži, protive iskrenosti. Budući da prema svima moramo biti iskreni, nikome ne smijemo lagati, kao što se to vidi iz Augustinove knjige *Protiv laži*.¹⁹ *Budite iskreni prema neprijatelju* kaže Augustin i u *Poslanici Bonifaciju*,²⁰ pa se čini da se protiv neprijatelja ne valja koristiti varkama.

3. Napokon, u *Evandlju po Mateju* 7,12 kaže se: *Sve što želite da ljudi čine vama, činite i vi njima*. Toga se valja držati prema svim blišnjima. A i neprijatelji su bližnji. Budući da nitko ne želi da mu se podmeću varke i spremaju prijevare, čini se da nitko ne bi trebao voditi ratove koristeći se varkama.

Ali protiv toga je ono što kaže Augustin u knjizi *Pitanja*:²¹ *Kad netko povede pravedan rat, borio se on otvoreno ili pribjegavao varkama, to nema veze s pravednošću*. Da bi to dokazao, poziva se na autoritet Gospodinov koji je zapovjedio Jošui da postavi zasjedu stanovnicima grada Aja, kako stoji u *Jošui* 8,2.

Odgovaram: Varke su usmjerene na to da se prevari neprijatelje. Međutim, netko može biti prevaren nečijim djelima ili riječima na dva načina. Na prvi način tako da mu se kaže neistina, ili da se ne održi obećanje. To nikad nije dopušteno. Na taj način nitko ne smije varati

¹⁹ Usp. *Contra mendacium*, c. 15, u PL 40, 539.

²⁰ Usp. Ep. 189 *Ad Bonifacium*, u PL 33, 856.

²¹ Usp. *De diversis questionibus*, l. 6, q.10, u PL 34, 781.

neprijatelje. Naime, postoje neka ratna prava i ugovori kojih valja da se među sobom pridržavaju i neprijatelji, kao što kaže Ambrozije u knjizi *O službama*.²²

Na drugi način netko može biti prevaren našim riječima i djelima tako da mu ne otkrivamo našu namjeru ili naš naum. Nismo dužni da to uvijek činimo, jer je čak i u svetom nauku mnogo toga skriveno, osobito nevjernicima, da se ne podruguju, prema riječima *Evandlja po Mateju*, 7,6: *Ne dajte svetinje psima*. Utoliko više treba biti skriveno od neprijatelja ono što im pripremamo u borbi. Stoga se među drugim poukama o vojnom umijeću osobito naglašava da valja čuvati u tajnosti svoje planove kako ne bi došli do neprijatelja, što se vidi iz Frontinove knjige *Ratne varke*.²³ Takvo se skrivanje odnosi i na ratne varke koje se mogu koristiti u pravednim ratovima. Zato nije prikladno da se takve varke nazivaju prijevarama, ne protive se ni pravednosti ni dobroj (*ordinatae*) volji, jer ne bi bio znak dobre volje kad bi netko htio da pred njim drugi ništa ne skrivaju.

Iz ovoga je vidljiv odgovor na sve razloge.

Članak 4

Smije li se ratovati na blagdane?

Čini se da se ne smije ratovati na blagdane:

1. Naime, blagdani su uspostavljeni zato da bismo se posvetili onome što je božansko. Razumije se da potpadaju pod svetkovanje subote koje je zapovjedbno u *Knjizi Izlaska*, 20,8 i d. Naime, *subota* u prijevodu znači *počinak*. A ratovi nose u sebi najveći napor i nemir. Prema tome, na blagdane se nipošto ne smije ratovati.

2. Osim toga, *Izaija* 58,3–4 prekorijsva neke što se u dane posta *prepiru i svađaju i šakom biju*. Prema tome, na blagdane se pogotovo ne smije ratovati.

3. Napokon, ne smije se činiti ništa što nije u redu da bi se izbjegao vremeniti poraz. A čini se da ratovanje na blagdane samo po sebi nije u redu. Prema tome, nitko ne smije na blagdan ratovati ni zbog kakve nužde da bi se izbjegao vremeniti poraz.

Ali protiv toga je ono što se kaže u *Prvoj knjizi o Makabejcima* 2, 41: *I tako toga dana donesoše odluku: »Tko god nas napadne u dan subotni, vojevat ćemo protiv njega«*.

²² Usp. *De officiis*, l. 1, c. 29, u PL 16, 68.

²³ Usp. *Strategemata*, l. 1, c. 1. Sekst Julije Frontin (Sextus Julius Frontinus, 43–103) bio je pretor u Galiji za vrijeme ustanka, zatim guverner u Britaniji, upravitelj vodovoda u Rimu, konzul tri puta zaredom. Ovo njegovo vojno djelo, poznato u srednjem vijeku preko Vegetija, bilo je veoma cijenjeno.

Odgovaram: Svetkovanje blagdana ne sprečava da se učini ono što se odnosi na dobrobit čovjeka, pa i tjelesnu. Zato Gospodin kori Židove i prema *Evangelju po Ivanu* 7,23 kaže: »Zašto se ljutite na me što sam u subotu ozdravio svega čovjeka?« Otuda i liječnici smiju i mogu liječiti ljude na blagdan. A daleko je vrednije sačuvati dobrobit države, čime se sprečava pogibija mnogih ljudi i osujećuju mnoga vremenita i duhovna zla, negoli tjelesno izliječiti jednog čovjeka. Prema tome, ako to nužda zahtijeva, smiju se voditi pravedni ratovi i na blagdane radi zaštite zajedničkog dobra vjernika. Kad bi netko u takvoj prijekoju nuždi htio da se izvuče iz rata, to bi bilo kušanje Boga. No, kad prestane nužda, ne smije se ratovati na blagdane zbog navedenih razloga.

Iz ovoga je vidljiv odgovor na sve razloge.

41. PITANJE O SVAĐI

Sad valja razmatrati o svađi.¹ U vezi s tim postavljaju se dva pitanja:

1. Je li svađa grijeh?
2. Je li svađa kći srdžbe?

Članak 1

Je li svađa uvijek grijeh?

Čini se da svađa nije uvijek grijeh:

1. Naime, čini se da je svađa neka vrsta prepirke. Izidor u knjizi *Etimologija*² kaže da se *svadljivac* (*rixosus*) naziva prema *psećem režanju* (*rictus*). Uvijek je spreman da proturječi, uživa u svađi i izaziva suparnika. Međutim, prepirka nije uvijek grijeh, pa prema tome ni svađa.

2. Osim toga, u *Knjizi Postanka* 26,21 kaže se kako su Izakove sluge *iskopali drugi bunar te su se i zbog njega svađali*. No ne valja vjerovati da su se članovi Izakove porodice javno svađali, a da im on nije prigovorio, kad bi to bio grijeh. Prema tome, svađa nije grijeh.

3. Napokon, čini se da je svađa neka vrsta privatnog rata. A rat nije uvijek grijeh. Prema tome, svađa nije uvijek grijeh.

Ali protiv toga je ono što se kaže u *Poslanici Galaćanima* 5,20. Tu se svađe ubrajaju u djela tijela, a oni koji čine takva djela neće baštiniti kraljevstva božjega. Prema tome, svađe ne samo da su grijesi već su i smrtni grijesi.

Odgovaram: Kao što prepirka uključuje neki sukob na riječima, tako svađa uključuje neki sukob na djelu. Zato se u *Primjedbi*³

¹ Usp. p. 39, uvod. Među grijesima koji se djelom suprotstavljaju miru, Toma svađu smješta između rata i građanskog rata, kao privatni rat.

² Usp. *Etymologiarum*, I. 10, u PL 82, 392.

³ Usp. *Glossa* (interl.), u PL 192, 159.